

Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Ekonomikas fakultāte

*Latvia University of Agriculture
Faculty of Economics*

Mg.oec. Helma Jirgena

***SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS DAŽĀDOŠANAS
IESPĒJAS LATVIJAS LAUKOS***

***DIVERSIFICATION PROSPECTS IN RURAL
AREAS OF LATVIA***

Promocijas darba
KOPSAVILKUMS
ekonomikas doktora (Dr.oec) zinātniskā grāda iegūšanai

RESUME
of the Ph.D.Paper
for the scientific degree of Dr.oec.

(paraksts)

Jelgava 2008

Informācija

Promocijas darbs izpildīts *LLU Ekonomikas fakultātē*

Doktora studiju programma – Agrārā un Reģionālā ekonomika

Apakšnozare – Reģionālā ekonomika

Promocijas darba zinātniskais vadītājs: LZA akadēmiķe, Dr.habil.oec. Baiba Rivža, Latvijas Lauksaimniecības universitātes profesore

Promocijas darba zinātniskā aprobācija noslēguma posmā:

- aprobēts Ekonomikas katedras akadēmiskā personāla 2008.gada 16. jūnija sēdē;
- apspriests un aprobēts četru katedru (Uzņēmējdarbības un vadības, Ekonomikas, Grāmatvedības un finanšu, Informācijas tehnoloģiju fakultātes sēdē 2008.gada 24. septembrī
- atzīts par pilnībā sagatavotu un pieņemts 2008.gada 31.oktobrī

Oficiālie recenzenti:

1. Dr.habil.oec., *Oļģerts Krastiņš* Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis, Latvijas Universitātes emeritētais profesors
2. Dr.oec. *Veronika Bikse*, Latvijas Universitāte, profesore
3. Dr.oec. *Bo Ohlmers*, Zviedrijas Lauksaimniecības Zinātņu universitāte, profesors

Promocijas darba aizstāvēšana notiks LLU Ekonomikas nozares Agrārās un Reģionālās ekonomikas apakšnozaru promocijas padomes atklātā sēdē 2009.gada. 6.februārī Jelgavā, Svētes ielā 18, Ekonomikas fakultātes 212 auditorijā plkst 10.00

Ar promocijas darbu **var iepazīties LLU Fundamentālajā bibliotēkā**, Lielā ielā 2, Jelgavā un <http://llufb.llu.lv/llu-theses.htm>.

Atsauksmes sūtīt Promocijas padomes sekretārei – Svētes iela 18, Jelgava, LV-3001, tel.63025170 efuzn@llu.lv. Atsauksmes vēlams sūtīt skenētā veidā ar parakstu.

Padomes sekretāre – LLU asoc. profesore, Dr.oec. Anita Auziņa

Information

The present Ph.D. paper had been developed at the Faculty of Economics
University of Agriculture

Doctoral study program – Agrarian and Regional Economics
Subdivision – Regional Economics

Scientific supervisor of the Ph.D. paper Dr. habil.oec. Baiba Rivza, Academician
of Latvian Academy of Sciences, Professor

Scientific approbation of the Ph.D. paper at the final stage:

- approbated at the meeting of the academic personnel of the Department of Economics on June 16, 2008.
- discussed and approbated at the meeting of the academic personnel of four departments) on September, 24, 2008.
- Admitted as fully prepared and accepted on October, 31, 2008.

Official reviewers :

1. Dr. habil. oec. Olgerts Krastins, Academician at the Latvian Academy of Sciences, Professor Emeritus Latvia University;
2. Dr.oec. Veronika Bikse, Latvia University, Professor
3. PhD Bo Ohlmer, Swedish University of Agricultural Sciences, Professor

Presentation and defence of the Ph.D.paper will be held at the public meeting of the Promotion Council of Latvia University of Agriculture, Branch of Economics, Subdivision of Agrarian and Regional Economics at 10.00, February 6, 2009, Room 212, Svētes iela 18, Jelgava

The Ph.D.paper is available for reviewing at the Research Library of Latvia University of Agriculture, Lielā iela 2, Jelgava and on website <http://llufb.llu.lv/llu-theses.htm>.

You are welcome to send your comments, signed and in a scanned form, to the secretary of the Promotion Council, Svētes iela 18, Jelgava, LV-3001. tel.63025170, efuzn@llu.lv

Secretary of the Promotion Council: Dr.oec., assoc. Profesor Anita Auzina

SATURS

Informācija par publikācijām / Information about publications IEVADS	10
1. SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS DAŽĀDOŠANAS TEORĒTISKIE UN METODOLOĢISKIE ASPEKTI	16
1.1. Saimnieciskās darbības dažādošanas sociāli ekonomiskā būtība	16
1.2. Saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošie faktori	20
1.3. Saimnieciskās darbības dažādošanas sociāli ekonomiskā nepieciešamība un tās efektivitātes novērtēšanas metodoloģija	22
1.4. Ekonomikas globalizācijas ietekme un tās novērtējumā pielietojamās metodes	27
2. SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS DAŽĀDOŠANAS REĢIONĀLIE ASPEKTI	27
2.1. Reģionālās attīstības politikas aspekti un ietekme uz saimnieciskās darbības dažādošanu	28
2.2. Latvijas reģionu raksturojums	28
2.3. Saimnieciskās darbības dažādošanas sociāli ekonomiskie aspekti Latvijas reģionos	30
2.4. ES ekonomiskās politikas ietekme uz saimnieciskās darbības dažādošanu	31
3. SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS DAŽĀDOŠANU IETEKMĒJOŠO FAKTORU NOZĪMĪGUMS EKSPERTU UN LAUKU UZŅĒMĒJU VĒRTĒJUMĀ	32
3.1. Saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošo faktoru novērtējums	33
3.2. Saimnieciskās darbības iespēju novērtējums Zemgales, Kurzemes, Vidzemes un Latgales reģionos	34
4. DARBASPĒKA UN ZEMES IZMANTOŠANAS POTENCIĀLA ANALĪTISKS NOVĒRTĒJUMS	36
4.1. Darbaspēka izmantošanas dažādošanas potenciālais efekts reģionos	36
4.2. Zemes izmantošanas dažādošanas potenciālais efekts reģionos	37
5. SAIMNIEKOŠANAS KLASTERI LAUKOS UN SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS DAŽĀDOŠANAS MODEĻI REĢIONOS	39
NOSLĒGUMS	46

CONTENT

INTRODUCTION	51
1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF DIVERSIFICATION	56
1.1. Socio-economic character of diversification	57
1.2. Factors influencing diversification	60
1.3. Socio-economic necessity for diversification and methodology of its effectiveness assessment	62
1.4. Impact of economic globalization and methods applied to assessment thereof	67
2. REGIONAL ASPECTS OF DIVERSIFICATION	67
2.1. Regional development policy aspects and impact on diversification	68
2.2. Characteristics of Latvia's regions	68
2.3. Socio-economic aspects of diversification in Latvia's regions	69
2.4. Impact of EU economic policy on diversification	71
3. SIGNIFICANCE OF FACTORS INFLUENCING DIVERSIFICATION AS ASSESSED BY EXPERTS AND RURAL ENTREPRENEURS	72
3.1. Assessment of factors influencing diversification	72
3.2. Assessment of economic diversification possibilities in Zemgale, Kurzeme, Vidzeme and Latgale regions	73
4. ANALYTICAL ASSESSMENT OF THE USE OF LABOR AND LAND POTENTIAL	75
4.1. Potential effect of diversification of labor use in regions	76
4.2. Potential effect of diversification of land use in regions	77
5. FARMING CLUSTERS IN RURAL AREAS AND MODELS OF ECONOMIC ACTIVITY IN REGIONS	78
FINAL CHAPTER	85

Publicitāte

Par promocijas darba pētījumu rezultātiem autore publicējusi

6 zinātniskus rakstus starptautiskos, ārvalstu un citos Latvijas Zinātnes padomes atzītos zinātnes izdevumos:

1. Saimniekošanas dažādošanas iespējas Vidzemē. Economic Science For Rural Development, LLU EF, Jelgava, 2003, 334 - 342.p (ar līdzautoriem)
2. Statistikas un socioloģiskās informācijas apvienošana kā nosacījums sekmīgai pētniecībai. Statistikas pētījumi – sociālo zinātņu un izglītības bāze, LU, Rīga, 2004, 110-117.p (ar līdzautoriem)
3. Saimniekošanas dažādošana Vidzemes uzņēmēju skatījumā. Economic Science for Rural Development , LLU EF, Jelgava,2004, 121-126.p
4. Rural Development Problems in Vidzeme. Problems of Enterprise Development in Rural Areas and Small Cities in Aspect of Sustainable Development, Szczecina University of Agriculture, Szczecin, 2004, 721-731.p (ar līdzautoru)
5. Daudzfunkcionalitātes ideja no Korkas līdz Zalcburgai un Latvija, LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni, Rīga,2003. Nr.9, 141-143.p (ar līdzautoriem)
6. Theoretical Aspects of Farm Diversification. Agraarteadus, Tallin, 2008 (ar līdzautoru, nodots iespiešanai)

Pārējās publikācijas:

1. Biodīzeļdegvielas un rapša sēklu ražošanas ekonomiskie aspekti Latvijā. Agrārās zinātnes attīstības problēmas ES vienotā telpā, LZA LMZN un LMZA, Proceedings of the International Scientific Conference, Jelgava, 2005, 56-68.p (ar līdzautoru)
2. Būvniecības nozares attīstības efektivitātes ekonomiskie aspekti Latvijā. Agrārās zinātnes attīstības problēmas ES vienotā telpā, LZA LMZN un LMZA, Proceedings of the International Scientific Conference, Jelgava, 2005, 72-82.p (ar līdzautoru)
3. Motivācija uzņēmējdarbībā. nodaļa mācību grāmatā Vadīšanas pamati, LLU EF Uzņēmējdarbības un vadīšanas katedra, Jelgava, 2006, 235-256.p (ar līdzautoru)
4. Application of PEST – SWOT Method in Strategic Planning of Agriculture. Agraarteadus, Tallin, 2008 Nr.19 (1), 40-46 p (ar līdzautoru)

Par promocijas darba rezultātiem disertante ir referējusi šādās starptautiskās zinātniskās konferencēs:

1. Baltijas un Polijas valstu Lauksaimniecības augstskolu Ekonomikas fakultāšu, Latvijas Lauksaimniecības un meža zinātņu akadēmijas starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Economic Science for Rural Development 2003” – Jelgavā, 2003.gada 9.un 10.aprīlī par tēmu “Saimniekošanas dažādošanas iespējas Vidzemē”.
2. Latvijas Statistiķu asociācijas, Latvijas Universitātes un LR Centrālās Statistikas pārvaldes organizētā starptautiskā konferencē „Statistikas pētījumi - sociālo zinātņu un izglītības bāze”- Rīgā, 2003.gada 2-4.oktobrī par tēmu “Statistikas un socioloģiskās informācijas apvienošana kā nosacījums sekmīgai pētniecībai”
3. Baltijas un Polijas valstu Lauksaimniecības augstskolu Ekonomikas fakultāšu, Latvijas Lauksaimniecības un meža zinātņu akadēmijas starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Economic Science for Rural Development 2004” – Jelgavā, 2004.gada 22.un 23.aprīlī par tēmu “Saimniekošanas dažādošana Vidzemes uzņēmēju skatījumā”.
4. Ziemeļvalstu Padomes un LLU Ekonomikas fakultātes organizētā seminārā „Lauku resursu efektīva izmantošana”, Jelgavā, 2007.gada 20.septembrī par tēmu, „Theoretical Aspects of Farm Diversification ”

Autore, saistībā ar zinātniskā darba tēmu, ir ņēmusi līdzdalību zinātniski pētnieciskajā darbā:

1. LZP finansētā projektā „Daudzfunkcionālu lauku uzņēmumu attīstība saskaņā ar Eiropas Savienības Jauno lauku attīstības politiku” 2003-2004.g.
2. Zinātniskā projektā „Forsaita speciālistu tīkla pielietojums lauku politikas atbalstam, lauksaimniecības zinātnes pētījumu un iekārtu datu bāzes pilnveidošana un Eiropas lauksaimniecības, pārtikas, dabaszinātņu akadēmiju apvienības prezidentūras nodrošināšana” 2008.gads.
3. ZM zinātnisks projekts „Lauksaimniecības nozares un zinātnes attīstības stratēģija”- 2006.gadā.

Publicity

On the basis of doctoral research the author has published 6 scientific papers in international, foreign and other scientific publications recognized by the Latvian Academy of Science:

1. Multifunctional Management Prospects in Vidzeme, Economic Science for Rural Development, LLU EF, Jelgava, 2003, p. 334- 342 (with co-authors)
2. Combining of Statistical and Sociological Information as a Prerequisite for Successful Research. Statistical Research – Social Sciences and Educational Basis, LU, Riga, 2004, p. 110-117 (with co-authors)
3. Diversification of Farming from a Viewpoint of Vidzeme Businessmen. Economic Science for Rural Development, LLU EF, Jelgava, 2004, p. 121-126.
4. Rural Development Problems in Vidzeme. Problems of Enterprise Development in Rural Areas and Small Cities in Aspect of Sustainable Development, Szczecin University of Agriculture, Szczecin, 2004, p. 721-731 (with co-author).
5. Idea of Multifunctionality from Korka to Salzburg and Latvia. Basic Research Trends of LAS Legal and Economic Sciences, Riga, 2003 No 9, p.141-143 (with co-authors).
6. Theoretical Aspects of Farm Diversification. Agraarteadus, Tallin, 2008 (with co-author, sent to printing).

Other publications:

1. Economic Aspects of Biodiesel and Rapeseed Production in Latvia. Development Problems of Agrarian Science in the Common EU Domain, LAS, LMZN and LMZA, Proceedings of the International Scientific Conference, Jelgava, 2005, p. 56-68 (with co-author).
2. Economic Aspects of Development Effectiveness of the Building Sector. Development Problems of Agrarian Science in the Common EU Domain, LAS, LMZN and LMZA, Proceedings of the International Scientific Conference, Jelgava, 2005, p. 72-82 (with co-author).
3. Motivation of Entrepreneurship. Chapter from textbook *Basic Management*, LAU EF Department of Entrepreneurship and Management, 2006, p. 235-256,(with co-author).
4. Application of PEST-SWOT Method in Strategic Planning of Agriculture. Agraarteadus, Tallin, 2008, No 19 (1), p. 40-46 (with co-author)

On the basis of doctoral research the author has reported at the following international scientific conferences:

1. „Economic Science for Rural Development 2003” organized by Faculties of Economics of Agricultural Universities of the Baltic States and Poland and the Latvian Academy of Agricultural and Forest Sciences, Jelgava, April 9-10, 2003 on the subject „Economic Diversification Possibilities in Vidzeme”.
2. “Statistic research – Basis for Social Sciences and Education” organized by the Latvian Association of Statisticians, the Latvian University and the Latvian Central Statistical Bureau, Riga, October 2-4, 2003 on the subject “Combining of Statistical and Sociological Information as a Prerequisite for Successful Research”.
3. „Economic Science for Rural Development 2004” organized by Faculties of Economics of Agricultural Universities of the Baltic States and Poland and the Latvian Academy of Agricultural and Forest Sciences, Jelgava, April 22-23, 2004 on the subject „Economic Diversification in Viewpoint of Vidzeme Entrepreneurs”.
4. Seminar “ Efficient Use of Rural Resources“ organized by the Nordic Council and LAU Faculty of Economics, September 20, 2007, Jelgava on the subject “Theoretical Aspects of Diversification in Agriculture”.

The author has participated in research linked to the subject of the study:

1. Project financed by LZP “Development of Multifunctional Rural Establishments in Compliance with EU New Rural Development Policy” 2003-2004.
2. Scientific project “Application of Forsait Expert Network to Rural Policy Support, Improvement of Agricultural Science Research and Database Equipment and Ensuring Presidency of the Union of Academies of the European Agricultural, Food and Natural Sciences” 2008.
3. Project implemented by the Ministry of Agriculture “Development Strategy of the Sector of Agriculture and Science” 2006.

IEVADS

Pēdējos gados Latvijas laukus skārušas būtiskas pārmaiņas, kuru rezultātā radušies principiāli atšķirīgi sociāli ekonomiskie priekšnoteikumi lauku attīstībai. Agrārās reformas rezultātā Latvijas laukos izveidojies liels skaits mazu saimniecību. Lauku teritorijā dzīvo trešā daļa valsts iedzīvotāju. Valstī kopumā nodarbināto skaits pieaug, taču lauksaimniecības nozarē nodarbināto īpatsvars katru gadu samazinās. Pēdējos 5 gados lauksaimniecības nozarē pamatdarbā nodarbināto īpatsvars tautsaimniecībā sarucis no 11,4% līdz 7,4% un 2007.gadā tie ir 82,6 tūkstoši cilvēku. (LR CSP – 2008.)

Pētījumi liecina, ka galvenais lauku saimniecību ienākumu avots ir lauksaimnieciskā ražošana, tomēr salīdzinot ar iepriekšējiem lauku saimniecību struktūru apsekojumiem, palielinājies to saimniecību skaits, kurām ir ieņēmumi no blakus nodarbošanās un 2005.gadā to īpatsvars sasniedza 35,4% no kopējā saimniecību skaita (LSSA, 2005). Lauksaimniecībā nodarbināto īpašnieku un viņu ģimenes locekļu īpatsvars, kas gūst ieņēmumus no saimnieciskās darbības dažādošanas reģionos ir atšķirīgs. Lielākie ieņēmumi tiek novēroti Pierīgas reģionā (41%) un Vidzemes (38,5%), zemākie Latgales reģionā – 30,2%. Zemais ražošanas specializācijas līmenis kavē moderno tehnoloģiju pielietošanu, mēroga efekta izmantošanu un neveicina ražošanas efektivitātes paaugstināšanos lauku saimniecībās.

Kaut gan ekonomikas izaugsme pēdējos gados ir salīdzinoši strauja, Latvija saglabā nabadzīgākās valsts statusu ES. Vidējais mājsaimniecības ieņēmums Latvijā – tikai 2.3 tūkstoši Euro 2005.gadā, kas ir 20 % no ES valstu vidējā līmeņa. Ņemot vērā pirktspējas paritātes rādītāju, rezultāti ir ievērojami labāki – 37% no ES vidējā līmeņa, bet tas nepalielina optimismu lauku mājsaimniecībām, kurām iespējas palielināt savus ieņēmumus tiek vērtētas kā nepietiekošas (Latvijas lauksaimniecības ekonomiskais kopaprēķins, 2006).

Lauku sadrumstalotības apstākļos, lai paaugstinātu ražošanas efektivitāti un elastīgi reaģētu uz mainīgajām tirgus prasībām, reālākais risinājums ir attīstīt saimnieciskās darbības dažādošanu, kas pazīstama kopš pagājušā gadsimta 30. gadiem arī Latvijā. (Ceihners A., 1937) Rietumeiropā šāds saimniekošanas modelis ir attīstījies un nostiprinājies lauku saimniecībās, tas nepārtraukti attīstās un pilnveidojas atbilstoši ES Kopējai lauksaimniecības politikai.

Lauku attīstība līdz šim bijusi cieši saistīta ar lauksaimniecības nozares un pārtikas produktu ražošanas attīstību. Pastiprinoties starpvalstu un globālās konkurences ietekmei Latvijas tautsaimniecībā, lauksaimniecības nozare pakāpeniski samazina savu dominējošo nozīmi lauku attīstībā. Tomēr Latvijas lauku apvidos nozīmīgākais ekonomiskās darbības veids joprojām ir saistīts ar lauksaimniecību

un mežsaimniecību. Papildus lauksaimniecības produktu ražošanai, laukos pamazām attīstās dažādu preču un pakalpojumu ražošana – tūrisms, amatniecība, būvniecība, dažāda veida pakalpojumi.

Latvijas lauksaimniecības nozares un lauku vides attīstības tendences lielā mērā nosaka ES Kopējās lauksaimniecības politika un Latvijas Lauku attīstības programma. To īstenojot palielinās lauku vides konkurētspēja uzņēmējdarbībā, vērojama iedzīvotāju vēlme pārcelties uz dzīvi lauku teritorijās. Saimnieciskās darbības vides uzlabošanās un jaunā vērtību izpratne ir svarīgākie priekšnosacījumi saimnieciskās darbības dažādošanai lauku teritorijās.

Saimnieciskās darbības dažādošanu veicinošie pasākumi valstī mērķtiecīgi tiek īstenoti kopš 1994. gada, kad lauku saimniecībām tika sniegts valsts atbalsts Lauksaimniecības subsīdiju programmas ietvaros. Sākot ar 2001.gadu Latvijas lauku saimniecības varēja izmantot SAPARD programmas līdzekļus kā pirmsiestāšanās finansējumu lauksaimniecībai un lauku attīstībai, ES Kopējās lauksaimniecības politikas ieviešanai, normatīvo aktu harmonizēšanai. Programmas ietvaros tika finansēti arī vietēja rakstura pasākumi ar valsts līdzfinansējumu. Šim nolūkam līdz 2006.gadam izlietoti 13 miljoni lati. Pēc iestāšanās Eiropas Savienībā Latvijai pieejami lauku attīstību veicinoši maksājumi un atbalsts atbilstoši ES Kopējai lauksaimniecības politikai.

Lauku vides attīstības un saimnieciskās darbības dažādošanas jautājumi plaši pētīti Eiropas valstīs. Pētījumi veikti Zinātnisko pētījumu 5 un 6 ietvara programmās par saimnieciskās darbības dažādošanu laukos. Plaši pētījumu rezultāti pieejami par saimnieciskās darbības dažādošanu Anglijā, ko veikuši - Ekseteras universitātes Lauku pētījumu centrs, Konventras universitātes Ģeogrāfijas fakultāte, Londonas universitātes Lauksaimniecības ekonomikas departaments. Lielbritānijas statistika veikusi vairākus detalizētus apsekojumus par saimnieciskās darbības dažādošanas attīstību vairākos laika periodos. Ilgstoši saimnieciskās darbības dažādošanas procesus Eiropas u.c. valstīs pētījis Vāģeningenas universitātes profesors Ploegs J.D., Gentes universitātes profesors Huylenbroeck G. un citi Eiropas zinātnieki. Interesanti pētījumi veikti arī Somijā Helsinku universitātes Ekonomikas un menedžmenta katedrā. Iepazīstoties ar ārvalstu pieredzi saimnieciskās darbības dažādošanas jautājumos, darba autore iepazinusies ar attiecīgo valstu pieredzi šajā aspektā: ar somu zinātnieci Leenu Rantamäki-Lahtinen un Gentes universitātes zinātniekiem Huylenbroeck G. un M. Calus.

Saimnieciskās darbības dažādošanas pētījumu metodika izklāstīta LLU profesores Baibas Rivžas, profesora Pētera Rivžas un docentes Maigas Krūzmētras. darbā "Daudzfunkcionālu lauku uzņēmumu attīstības nosacījumu pētīšanas iespējas". Pamatojoties uz šo metodiku, Rivžas B., Mihejevas L. un Krūzmētras M. vadībā tika pētītas nozīmīgākās saimnieciskās darbības dažādošanas problēmas atsevišķos

Vidzemes, Zemgales, Latgales un Kurzemes reģionu rajonos, iesaistot šajā darbā studentus. Pētījumu rezultāti apkopoti vairākos maģistra un bakalaura darbos.

Līdz šim zinātniskie pētījumi par saimnieciskās darbības diversifikāciju lauku vidē veikti atšķirīgos laika periodos, salīdzinoši nelielās teritorijās - atsevišķu rajonu un pagastu līmenī, izmantojot atšķirīgas metodes un nedod pilnīgu zinātnisku priekšstatu par situāciju Latvijā.

Promocijas darba *pētījuma objekts* - lauku saimniecības dažādos Latvijas reģionos, bet *pētījuma priekšmets* - saimnieciskās darbības dažādošana, tās attīstības un pilnveidošanas iespējas.

Izklāstītais situācijas apraksts dod iespēju formulēt šādu *promocijas darba hipotēzi*:

saimnieciskās darbības dažādošana – nozīmīgs nosacījums laukos dzīvojošo lauku saimniecību ieņēmumu palielināšanai un lauku attīstības veicināšanai Latvijas reģionos

Ņemot vērā pētījuma aktualitāti, pētījuma objektu un priekšmetu, kā arī promocijas darba hipotēzi, tiek noteikts šāds *promocijas darba mērķis*:

saimnieciskās darbības dažādošanas problemātiskas izziņāšana, ietekmējošo faktoru identifikācija un attīstības procesu novērtēšanas metodoloģijas pilnveidošana, saimniekošanas klasteru un saimnieciskās darbības dažādošanas modeļu izstrāde Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos.

Promocijas darba mērķa sasniegšanai tiek noteikti šādi *darba uzdevumi*:

1. izziņāt saimnieciskās darbības dažādošanas teorētiskos aspektus un noskaidrot tās nozīmi tautsaimniecībā un reģionu sociāli ekonomiskajā attīstībā;
2. noskaidrot ES KLP ietekmi uz saimnieciskās darbības dažādošanu Lielbritānijā un Latvijā;
3. izziņāt saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošos faktorus un radušās problēmas Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos, izmantojot ekspertu metodi un noskaidrojot lauku uzņēmēju viedokli;
4. pilnveidot metodoloģiju saimnieciskās darbības dažādošanas nepieciešamības noteikšanai un tās efektivitātes novērtēšanai;
5. izveidot saimnieciskās darbības dažādošanas klasterus un izstrādāt saimnieciskās darbības dažādošanas modeļus Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos.

Pētījuma ierobežojumi

Darba apjoma ierobežotības dēļ pētījumā nav iekļauts Pierīgas reģions. Fokusa grupu diskusijas ekspertu viedokļu noskaidrošanai par saimnieciskās darbības diversifikācijas problēmām veikta Vidzemes reģionā. Šāda izvēle tiek pamatota ar

to, ka Vidzeme ir viens no aktīvākajiem Latvijas reģioniem saimnieciskās darbības dažādošanā, tādēļ tiek pieņemts, ka uzņēmēji un zemnieku saimniecības šajā reģionā adaptē jauninājumus un reaģē uz pārmaiņām agrāk nekā citi.

Promocijas darba izstrādē tiek izmantoti **normatīvie akti un citi informācijas avoti**:

- Eiropas Komisijas normatīvie dokumenti;
- LR likumi, MK noteikumi un citi normatīvie akti;
- LR Centrālās Statistikas pārvaldes dati;
- LR Valsts Zemes dienesta, ZM un LAD dati un informācija;
- Latvijas un ārvalstu zinātniski pētniecisko iestāžu pētījumi un zinātnieku publikācijas;
- teorētiskā, analītiskā un zinātniskā literatūra;
- citi informācijas avoti atbilstoši izmantotās literatūras sarakstam.

Pētījumos pielietotās metodes

Promocijas darba izstrādei izmantotas vispārzinātniskās kvalitatīvās un kvantitatīvās pētījumu metodes ekonomikā,

ES Kopējās lauksaimniecības politikas, Eiropas valstu pieredzes un zinātnisko pētījumu analīzei un izpētei izmantota monogrāfiskā, vēsturiskās pieejas un loģiskās pieejas metodes, zinātniskās indukcijas un dedukcijas, analīzes un sintēzes metodes.

Saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošo faktoru un to ietekmes izpētei un iespēju izvērtēšanā izmantotas kvantitatīvās socioloģisko pētījumu metodes (anketēšana) un kvalitatīvās socioloģisko pētījumu metodes (fokusa grupu diskusija). Datu izvērtēšana veikta, izmantojot socioloģiskās analīzes metodes: sekundāro datu analīzes un, dokumentu analīzes metodes. Aptaujas datu apstrādē pielietotas statistiskās analīzes metodes: aprakstošā statistika, pazīmju saistību atklāšana, izmantojot kontingences analīzi, krostabulācijas, univariāciju analīze, korelāciju analīze (Pearsons correlation), kā arī inferenciālās statistikas metodes - hi-kvadrāta tests (Chi-square test), izklīdes analīze (One-Way ANOVA) un lineārās regresijas (Linear Regression) metode.

Zinātniskā pētījuma ietvaros izstrādātas šādas **nozīmīgākās darba novitātes**:

1. papildināts un pilnveidots saimnieciskās darbības dažādošanas teorētiskais pamatojums un aprēķinu metodoloģija;
2. apzinātas problēmas, iespējas un saimnieciskās darbības dažādošanas priekšrocības Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos;
3. veikti aprēķini par lauku saimniecību rīcībā esošās zemes un darbaspēka izmantošanas dažādošanas iespējamo efektu Latvijas lauku reģionos;

4. izveidoti saimnieciskās darbības dažādošanas klasteri un identificēti saimnieciskās darbības dažādošanas modeļi Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos.

Promocijas darbā iekļautais pētījums izklāstīts 5 nodaļās.

Pirmajā nodaļā ietverts tēmas teorētiskais izklāsts, izzināta saimnieciskās darbības dažādošanas attīstība un būtība. Izvērstā diskusija starp vairāku autoru darbiem par saimnieciskās darbības dažādošanas jēdzienu un tā novērtēšanas indikatoriem. Apkopots vadošo saimnieciskās darbības diversifikācijas koncepciju izvērtējums. Autore izstrādājusi saimnieciskās darbības dažādošanas jēdziena skaidrojumu un saimnieciskās darbības dažādošanas veidu klasifikāciju. Nodaļā aprakstīta saimnieciskās darbības dažādošana lauksaimniecības nozares ietvaros un vairākās tautsaimniecības nozarēs, tās pozitīviem un negatīviem blakusefektiem Nodaļā izskatīti saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošie iekšējie un ārējie faktori, izklāstīta resursu izmantošanas efektivitātes novērtēšanas metode.

Otrajā nodaļā izskatīta Reģionālās attīstības politikas ietekme uz saimnieciskās darbības dažādošanu Nodaļā sniegts Latvijas reģionu ekonomiskais raksturojums un analizēti CSP veikto lauku saimniecību apsekojumu rezultāti par saimniecībām ar papildus ieņēmumiem no citiem saimnieciskās darbības veidiem. Nodaļā izskatīta ES ekonomiskā politika un tās ietekme uz saimnieciskās darbības dažādošanas procesiem Lielbritānijā un Latvijā.

Trešajā nodaļā sniegts saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošo sociālo un ekonomisko faktoru nozīmīgums ekspertu skatījumā, izmantojot fokusa grupas diskusiju. Longitudināls pētījuma dizains deva iespēju novērtēt arī ietekmējošo faktoru dinamiku. Nodaļā apkopots un analizēts lauku saimnieku viedoklis par saimnieciskās darbības dažādošanas iespējām un problēmām Zemgales, Vidzemes, Kurzemes un Latgales reģionos, balstoties uz veiktās aptaujas rezultātiem.

Ceturtajā nodaļā Atbilstoši darba teorētiskajā daļā sniegtajai metodikai, tika veikti nepieciešamie aprēķini lai noskaidrotu darbaspēka un zemes pilnīgākas izmantošanas iespējamo efektu Latvijas reģionos.

Piektajā nodaļā Pamatojoties uz veiktās lauku saimnieku aptaujas datiem, izveidoti četri saimnieciskās darbības klasteri apsekotajos reģionos. Izmantojot darbā veiktos aprēķinus par zemes un darbaspēka izmantošanu reģionos un lauku saimnieku aptaujas rezultātus, identificēti saimnieciskās darbības dažādošanas modeļi Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos.

Darba **nobeigumā** formulētas nozīmīgākās problēmas, un sniegti priekšlikumi to risināšanai. Darbs izklāstīts uz 180 lappusēm, dažādi rādītāji apkopoti 56 tabulās,

teksta paskaidrošanai izmantoti 64 attēli un 34 pielikumi. Pētījumā izmantoti 282 informācijas avoti.

Zinātniskā pētījuma ietvaros tiek noskaidrots, ka darbā izvirzītā hipotēze - saimnieciskās darbības dažādošana ir nozīmīgs nosacījums lauku attīstības nodrošināšanai Latvijas reģionos **un laukos dzīvojošo mājsaimniecību ienākumu palielināšanai** - ir apstiprinājusies.

Zinātniskā pētījuma aktualitāte, formulētā promocijas darba hipotēze, mērķis un uzdevumi nosaka nepieciešamību definēt šādas promocijas **darba aizstāvamās tēzes**:

1. saimnieciskās darbības dažādošana Latvijas reģionos ir objektīvi nepieciešama, lai sekmētu lauku saimniecību rīcībā esošo resursu izmantošanas efektivitātes paaugstināšanu un iedzīvotāju ienākumu palielināšanos laukos;
2. saimnieciskās darbības dažādošanu Latvijas lauku saimniecībās ietekmē atšķirīgi, strauji mainīgi un grūti prognozējami sociāli ekonomiskie faktori;
3. saimnieciskās darbības dažādošanu laukos nepieciešams paplašināt, ņemot vērā darba ietvaros identificēto klasteru reģionālo sadalījumu un izstrādātos saimniekošanas dažādošanas modeļus lauku saimniecībās.

Darba zinātniskais nozīmīgums

Promocijas darbā identificētas nozīmīgākās saimnieciskās darbības dažādošanas problēmas Latvijas lauku reģionos. Vadoties no autorei veikto pētījumu datiem, izveidoti Latvijas lauku reģioniem raksturīgi saimnieciskās darbības dažādošanas 4 klāsteri. Pamatojoties uz veiktiem aprēķiniem un ekspertu vērtējumiem identificēti saimnieciskās darbības dažādošanas modeļi Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos. Veikts longitudināls pētījums par ekonomisko un sociālo faktoru ietekmi uz saimnieciskās darbības dažādošanu Vidzemes reģionā, kas dod iespēju secināt, ka saimnieciskās darbības dažādošanu vienlīdz ietekmē kā ekonomiskie tā arī sociālie faktori, pieaugot sociālo faktoru nozīmīgumam.

Darba tautsaimnieciskā nozīme

Promocijas darbā ietvertie un publicētie pētījumu rezultāti ir izmantojami ar lauku un reģionālo attīstību saistīto institūciju darbībā, veidojot lauku attīstības politiku, koncepcijas un programmas. Pētījumu rezultāti izmantojami konsultāciju dienestu, nevalstisko organizāciju darbībā, lauku uzņēmēju tālākizglītības programmu izstrādē un to īstenošanā. Promocijas darba pētījuma rezultātus ieteicams izmantot arī pārējos Latvijas reģionos.

1.SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS DAŽĀDOŠANAS TEORĒTISKIE UN METODOLOĢISKIE ASPEKTI

Promocijas darba pirmā nodaļa izklāstīta 40 lappusēs, teksta paskaidrošanai un papildināšanai izstrādāti 8 attēli un 29 formulas.

Pārmaiņas saimnieciskajā darbībā laukos un lauku sociāli ekonomiskajā vidē notikušas, pateicoties dažādiem saimnieciskās darbības dažādošanas procesiem lauksaimniecības produktu ražošanā un pārdošanā. Laukos dzīvojošie saimnieciskās darbības subjekti pastāvīgi cenšas palielināt savus ienākumus, efektīvāk izmantojot rīcībā esošos resursus. Tas pilnīgi atbilst indivīdu racionālas uzvedības pamatprincipam tirgus ekonomikā, kurš, saskarsmē ar reāliem ražošanas apstākļiem, liek laukos dzīvošajiem ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem pastāvīgi meklēt jaunas ražošanas resursu un vietējo apstākļu kombinācijas, lai pilnīgāk apmierinātu savas materiālās un nemateriālās vajadzības.

Kā rāda Eiropas valstu pieredze, saimnieciskās darbības dažādošana ir viens no svarīgākajiem nosacījumiem saimnieciskās darbības attīstībai un lauku teritorijas ilgtspējīgas attīstības veicināšanai (Gill.A.W., 1995). Veicot uzņēmējdarbību, saimnieciskās darbības subjekts piesaista darbaspēku, maksā nodarbinātajiem darba algu, iepērk citus ražošanas resursus un starppatēriņa preces, maksā nodokļus un tādējādi piedalās attiecīgā reģiona un visas valsts ekonomiskās attīstības procesos. Līdz ar to saimnieciskās darbības *dažādošana* un tās iespējas darbojas kā uzņēmējdarbības *attīstības katalizators laukos*.

1.1. Saimnieciskās darbības dažādošanas sociāli ekonomiskā būtība

Saimnieciskās darbības dažādošana ilgtermiņā ir iespēju paplašināšana efektīvāk, ar lielāku atdevi izmantot saimniecības rīcībā esošos resursus. Īslaicīgā periodā saimnieciskās darbības dažādošanas ekonomiskajā saturā tiek identificēti šādi nozīmīgākie elementi saistībā ar uzņēmējdarbību lauku vidē:

- pilnīgāk izmantot lauku saimniecības rīcībā esošos resursus, lai palielinātu kopējos ieņēmumus;
- efektīvāk izmantot saimnieciskās vienības rīcībā esošos resursus citu produktu ražošanā arī tajā gadījumā, ja lauksaimniecības produktu ražošanā resursi tiek izmantoti pilnīgi;

- samazināt ražošanas risku lauku saimniecībās, ko izraisa nepastāvīgie un nereti nelabvēlīgie agro klimatiskie apstākļi, kā arī lauksaimniecības produktu ražošanas ierobežojumi, mainīgās cenas un citi ārējie draudi.

Saimnieciskās darbības dažādošanas mērķi cieši saistīti ar ražošanas dažādošanu veicinošiem apstākļiem laukos, lauku saimniecības resursu kvantitatīvā un kvalitatīvā sastāva optimizāciju, kā arī citiem specifiskiem saimniekošanas apstākļiem katrā valsts reģionā. Ņemot vērā izpētītās saimnieciskās darbības dažādošanas definīcijas un atbilstoši izteiktajām atziņām par dažādošanas ekonomisko saturu un tā īpatnībām, saimnieciskās darbības dažādošanas vispārējie mērķi tiek sadalīti divos līmeņos:

- saimnieciskās darbības dažādošanas mērķi lauku saimniecības līmenī,
- saimnieciskās darbības dažādošanas mērķi lauku reģionu un valsts līmenī.

Zinātniskā rakstu un sarunu valodā jēdzienu „darīt dažādās veidos” parasti lieto jēdzienu „diversifikācija”, kas vairāk atbilst zinātniskās valodas lietošanas praksei un ir viegli uztverams dažādās valodās: angļu valodā – *diversification*, vācu valodā – *diversifikation* vai *diversifizierung*, latviešu valodā – *diversificēšana* vai *diversifikācija*, krievu valodā – *диверсификация* (Ekonomikas, lietvedības un darba organizācija termini, 1995). Jēdziens „*diversifikācija*” cēlies saplūstot diviem latīņu valodas vārdiem – *diversa* - dažāds un *facere* - darīt. (Latviešu konversācijas vārdnīca 3.,5. sēj) Tā izveidojies latīņu vārds „*diversificare*”, kurš pārveidots lietošanai latviešu valodas fonētikai atbilstošā formā kā „*diversifikācija*”.

Ekonomikas literatūrā pastāv dažādi viedokļi par un pret saimnieciskās darbības diversifikāciju. Diversifikācijai var būt gan vērtību palielinoša gan arī samazinoša ietekme. Londonas universitātes pētījumā par diversifikāciju (Agricultural Diversification:: a Review of Methodological Approaches and Empirical Evidence, 2000) norādīts, ka ar diversifikāciju vairumā gadījumu nodarbojas mazas saimniecības.

Pāreja no specializācijas uz diversifikāciju samazina gan ražošanas gan arī cenu risku (Rosegrant et.al, 1995). Tomēr citi ekonomisti norāda: „...jo vairāk diversificēta produkcijas ražošana, jo pozitīvāka korelācija starp cenām un jo zemāki ieņēmumi no diversifikācijas” (Quiroz and Valdes, 1995) Ja diversifikācija apvieno lauksaimnieciskās un nelauksaimnieciskās darbības, cenu korelācija ir neliela vai vispār nepastāv un tādejādi diversifikācija gūst ieņēmumus balstoties uz riska mazināšanu, īpaši gadījumā, kad diversifikācija saistīta ar nodarbinātību ārpus lauku saimniecības (Kimhi and Bollman, 1999).

Vairāki termini tiek lietoti, lai raksturotu tādas lauku saimniecību darbības kā nepilnas slodzes saimniecības, daudzdarbība (pluractivity) vai multifunkcionalitāte.

Par diversifikāciju tiek uzskatīta arī daļēja jeb nepilna laika saimniekošana (*part – time farming*) – kur saimnieks vai viņa dzīvesbiedre apvieno nelauksaimniecisko darbu ar darbu saimniecībā. Šādā gadījumā saimnieks vai viņa dzīvesbiedre ir nepilnas slodzes nodarbinātais (Gasson, 1986). *Part - time farming* definīcija vairāk saistīta ar darbaspēka izmantošanas diversifikāciju – saimniecības īpašnieku un ģimenes locekļu darbu ārpus saimniecības. Zemes un kapitāla izmantošanas diversifikācija vērsta uz kapitāla un zemes resursu izmantošanas virzienu paplašināšanu saimniecībā un ārpus saimniecības (Evans and Ilbery, 1993). Arī citi ekonomisti – zinātnieki diversifikāciju saista ar daudzfunkcionālu saimniekošanu - lauksaimniecisko darbību, kura ietver vēl papildus citas ienesīgas lauksaimnieciska rakstura (*on – farm*) vai saimnieciskās darbības aktivitātes ārpus lauksaimnieciskās ražošanas (*off–farm*) (MacKinnon, 1991). Termins „*daudzdarbība*” cēlies no franču vārda „*pluractivite*” (Fuller, 1990) un raksturo daudznozaru lauku saimniecību, kurā apvienota lauksaimnieciskā ražošana ar nelauksaimnieciska rakstura aktivitātēm, darbojoties gan saimniecībā gan arī ārpus saimniecības. Tādējādi „*daudzdarbība*” ietver zemes un kapitāla un darbaspēka dažādošanu nepilnas slodzes saimniecībās (Evans and Ilbery, 1993).

Gentes universitātes profesors J.D.Ploegs Zalcburgas konferencē (Rural Development and the Mobilisation of Local Actors, 2003) atzīmēja, ka mūsdienās Eiropas lauku reģionu ekonomika ir multi sektorāla, kas ietekmē arī mikro līmeni, veidojot jaunus daudznozaru (polivalentus) lauku uzņēmumus, ko raksturo: daudzdarbība (*pluractivity*), saimnieciskās darbības paplašināšana (broadening) un padziļināšana (*deepening*). Zinātnieks ar daudzdarbību saprot situāciju, kad kāds no lauku saimniecības ģimenes locekļiem ievērojamu daļu ienākumu gūst no darba ārpus lauku saimniecības. Ar saimnieciskās darbības paplašināšanu tiek skaidrota situācija kad lauksaimnieciskā ražošana saimniecībā tiek papildināta ar nelauksaimnieciskām darbībām, piemēram, celtniecības vai remontdarbības, jeb dažādu pakalpojumu sniegšanu. Ar saimnieciskās darbības padziļināšanu raksta autors skaidro lauksaimniecisko ražošanu pārveidošanu, ražojot kvalitatīvus produktus ar augstu pievienoto vērtību (bioloģiskā lauksaimniecība) vai, veidojot lauksaimniecības produktu pārstrādi saimniecībā, saīsinot produkta ceļu pie patērētāja J.D. Ploegs atzīmē, ka jaunā veida lauku uzņēmumi, kas veidojas uz lauku saimniecību bāzes, kļūst par daudznozaru uzņēmumiem, tie darbojas vairākās nozarēs, izmantojot daudzdarbību, saimnieciskās darbības paplašināšanu un padziļināšanu, kas cieši saistīti ar lauku reģionu ekonomikas attīstību.

Izpētot augstāk minētās diversifikācijas jēdziena definīcijas un izvērtējot to priekšrocības un trūkumus kontekstā ar promocijas darbu, tiek piedāvāts šāds jēdziena skaidrojums:

Saimnieciskās darbības dažādošana – saimnieciskās darbības virzienu, ražoto produktu skaita un produktu realizācijas tirgu paplašināšana, uzsākot jaunu preču

ražošanu vai pakalpojumu sniegšanu lauksaimniecības nozares ietvaros vai ārpus tās ar mērķi efektīvāk izmantot lauku saimniecības rīcībā esošos resursus tāpat arī ģimenes locekļu nodarbināšana ārpus saimniecības papildus ienākumu gūšanai.

Saimnieciskās darbības dažādošanas nozīme lauku attīstībā

Saimnieciskās darbības dažādošana laukos lielā mērā saistīta ar valsts atbalsta sistēmu tautsaimniecības attīstībai, kurai jārada nepieciešamie priekšnosacījumi, lai lauku dažādošana realizētos valstī kopumā un lauku reģionos. Nodarbošanās veidu dažādošanas praktiskās iespējas atkarīgas gan no vietējiem apstākļiem, gan cilvēku gatavības mainīt vai daudzveidot savu nodarbošanos. Taču cilvēks šādu lēmumu var pieņemt labvēlīgā vidē, un tās esamība vai neesamība atkarīga gan no valsts lauku attīstības politikas kopumā, gan vietējās pašvaldības politikas katrā konkrētā reģionā.

Eiropas attīstītāko valstu ekonomisti un politiķi lauku vidi uzskata par nozīmīgu elementu valsts sociāli ekonomiskajā sistēmā, tāpēc pastāvīgi tiek veltīta liela uzmanība saimnieciskās darbības dažādošanai saistībā ar lauku vides attīstību. Zinātnieku skatījums uz lauku attīstību izklāstīts A. Gilga grāmatā par lauku plānošanas politiku (Gilg. A.W., 1991).

Daudzi pasaules attīstītāko valstu ekonomisti saimnieciskās darbības dažādošanu uzskata par efektīvu līdzekli lauku ilgtspējīgā attīstībā (Evans and Ilbery, 1993). Ekonomisti atklājuši, ka Eiropas Savienības valstīs saimnieciskās darbības dažādošanai laukos raksturīgi šādi nozīmīgākie attīstības virzieni:

- lauksaimnieciskās produkcijas ražošana, pārstrāde un tirdzniecība;
- nelauksaimnieciska rakstura uzņēmējdarbība lauku saimniecības ietvaros;
- lauku tūrisms, ainavas veidošana, amatniecība,
- netradicionālā lauksaimniecība un citas formas;
- algots darbs citā saimniecībā vai pakalpojumu sniegšana lauksaimniecības nozares ietvaros;
- algots profesionāls darbs ārpus saimniecības citās tautsaimniecības nozarēs.

Saimnieciskās darbības dažādošanas lauku reģionu attīstībā pamatā skatāma no sekojošiem aspektiem: saimnieciskās darbības dažādošana lauku teritorijās un saimnieciskās darbības dažādošana zemnieku un laukos dzīvojošo indivīdu piemājas saimniecībās.

Darba ietvaros saimnieciskās darbības dažādošanas nozīme lauku vides sociāli ekonomiskajos procesos tiek analizēta un pēģināta šaurākā un plašākā nozīmē:

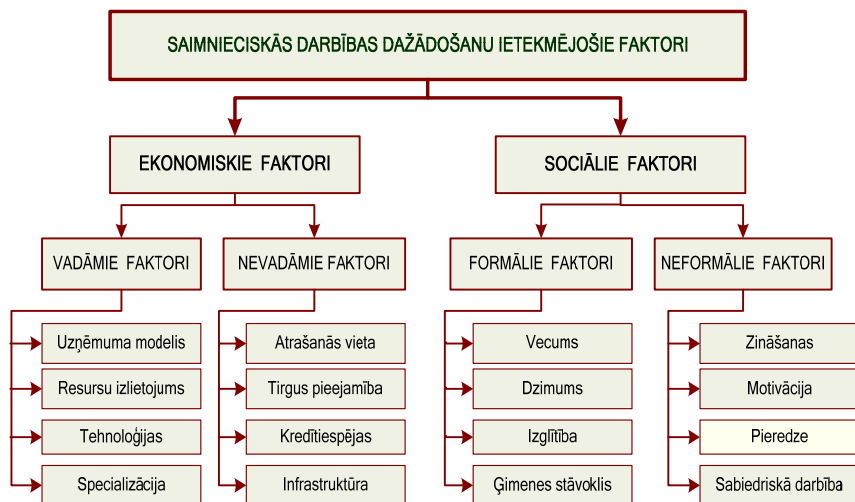
- *saimnieciskās darbības dažādošana lauksaimniecības nozares ietvaros*, jeb saimnieciskās darbības dažādošana šaurākā nozīmē. Tā veidojas, galvenokārt, mainot saražoto lauksaimniecības produktu kvantitatīvo un kvalitatīvo sastāvu un, saglabājot saražoto lauksaimniecības produktu absolūto vairākumu kopējā ražošanas apjoma vērtībā;
- saimnieciskās darbības *dažādošana ārpus lauksaimniecības nozares*, jeb saimnieciskās darbības dažādošana plašākā nozīmē, kas dod iespēju sasniegt augstāku rīcībā esošo resursu izmantošanas lietderību un dod sabiedrībai lielāku labumu.

1.2. Saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošie faktori

Saimnieciskās darbības dažādošana cieši saistīta ar ekonomikas zinātnes pamata principu – ekonomisko resursu izmantošanas efektivitātes paaugstināšanu, lai pilnīgāk apmierinātu sabiedrības pieaugošās vajadzības. Tirgū piedāvāto preču un pakalpojumu dažādošanas procesus vairāk vai mazāk ietekmē attiecīgās ekonomiskās sistēmas mērķis, attīstības raksturs un nozīmīgākās tendences dažādu iekšējo un ārējo faktoru ietekmē. Tātad lauku saimniecības saimnieciskās darbības dažādošanas process ir attiecīgās ekonomiskās sistēmas attīstību ietekmējošo faktoru radīts produkts. Līdz ar to pastāv cieša korelācija starp dažādošanas mērķiem un tās ekonomiskās sistēmas mērķiem, kurā ietilpst dažādošanas objekts. Latvija, atrodoties Eiropas Savienības ekonomiskās sistēmas ietekmē, spiesta rēķināties ar ES sociāli ekonomiskās politikas mērķiem un tas lielā mērā ietekmē saimnieciskās darbības dažādošanas procesus valsts tautsaimniecībā un lauksaimniecības nozarē. Ārējie valsts līmeņa un globālā rakstura faktori parasti vienādā mērā ietekmē visus saimnieciskās darbības subjektus laukos. To nevar apgalvot par iekšējiem faktoriem. Tāpēc saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošajiem iekšējiem faktoriem tiek veltīta lielāka uzmanība. Turpmākajā darba izklāstā iekšējie faktori tiek raksturoti un izvērtēti, sadalot tos divās grupās (Rivža B., Krūzmētra M., 2001):

- *saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošie ekonomiska rakstura faktori;*
- *saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošie sociāla rakstura faktori.*

Saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošo faktoru klasifikācija parādīta 1.1.attēlā.

Avots: autore veidots attēls, (Rivža B., Krūzmētra M., 2001)

1.1.att. **Saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošie faktori**

Kā redzams no 1.1.attēlā iekļautās saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošo faktoru klasifikācijas ekonomiskie faktori tiek sadalīti vadāmos un nevadāmos faktoros. Vadāmie faktori ietver uzņēmuma modeļus, darba patēriņu, tehnoloģijas un specializāciju, kas raksturo lauku saimniecību darbības un attīstības nosacījumus, ko vada, plāno un kontrolē saimniecības vadītājs vai īpašnieks. Ar nevadāmiem ekonomiskiem faktoriem saprot atrašanās vietu, tirgus iespējas, kredītiespējas un infrastruktūru. Tie ir faktori, kas lielā mērā ietekmē uzņēmējdarbību, bet kurus uzņēmuma vadītājam grūti vai pat neiespējami ietekmēt. Savukārt sociālie faktori iedalās formālajos un neformālajos, kas skaidro darbaspēka kvantitatīvu un kvalitatīvu atbilstību saimniekošanas dažādošanas realizēšanai. Pie formāliem sociāliem faktoriem pieskaitāmi: vecums, dzimums, izglītība un ģimenes stāvoklis. Neformālie sociālie faktori savukārt iedalās: zināšanas, motivācija, pieredze un sabiedriskā darbība.

1.3. Saimnieciskās darbības dažādošanas sociāli ekonomiskā nepieciešamība un tās efektivitātes novērtēšanas metodoloģija

Iepērkot nepieciešamos ražošanas resursus saimnieciskās darbības dažādošanas projektu īstenošanai, saimniecībai jāreķinās ar to, ka viena ražošanas faktora palielināšana, nemainot pārējo ražošanā iesaistīto faktoru daudzumu un kvalitāti, pakāpeniski samazina iepirkta resursa vienības atdevi. Ekonomikas teorijā šāda likumsakarība pazīstama kā, ražīguma mazināšanās likums, kas atklāj ražošanas apjoma palielināšanas ierobežojošo raksturu, mainoties vienam ražošanas faktoram (Pindyck R.S., Rubinfeld D.L., 1992).

Ņemot vērā promocijas darba 1.3. apakšnodaļā iekļautos matemātiskos vienādojumus saistībā ar resursu papildināšanu un izmantošanu ražošanas diversifikācijas nolūkā, var izdarīt šādu nozīmīgu secinājumu saistībā ar lauku saimniecībā rīcībā esošo nemainīgo resursu izmantošanu un mainīgā resursa papildināšanu:

lauku saimniecībai, kuras rīcībā atrodas viens vai divi nemainīgi ražošanas faktori, ražošanas diversifikācijas pasākumi būs veiksmīgi tikai tajā gadījumā, ja saražotā produkta pieaugums vērtības izteiksmē būs lielāks par ražošanā iesaistītā mainīgā faktora izmaksām, ņemot vērā pārējo ražošanas faktoru cenu.

Darbā izklāstītajām teorētiskajām atziņām par dažādotā produkta apjoma izmaiņām, mainot ražošanā iesaistīto ražošanas resursu apjomu, ir liela praktiska nozīme lauksaimnieciskās ražošanas dažādošanas nepieciešamības noteikšanā. Šajā gadījumā iespējamas divas pieejas:

- **dažādošanas kritiskā nepieciešamība**, kuru izraisa rīcībā esošo resursu izmantošanas efektivitātes krasa pazemināšanās;
- **vēlamā dažādošana**, vērsta uz to lai nodrošinātu resursu pilnīgāku izmantošanu.

Lauku saimniecībās nodarbinātā darbaspēka izmantošanas dažādošanas efektivitātes novērtēšana

Pastāvīgi mainīgā lauksaimniecības produktu ražošanas vidē lauku saimniecībām rodas nepieciešamība dažādot saimniecībā nodarbinātā darbaspēka izmantošanu. Jautājuma aktualitāti pastiprina nelabvēlīgie laika apstākļi, kuri samazina iespējas pilnībā veikt tehnoloģiski nepieciešamos sējumu kopšanas darbus un pilnībā novākt izaudzēto ražu. Lai vismaz daļēji kompensētu klimatisko apstākļu radīto draudu zaudējumus, lauku saimniecības, atrodoties šādos un citos nelabvēlīgos apstākļos, centīsies dažādot darbaspēka izmantošanu šādā veidā:

1. *pilnas darba slodzes darbaspēka izmantošanas, jeb aizvietošanas dažādošana* - dod iespēju augstākas kvalifikācijas darbaspēkam – ģimenes

locekļiem strādāt kvalificētāku darbu ārpus lauksaimniecības nozares, iesaistot lauku saimniecībā mazākas kvalifikācijas darbaspēku vai palielinot darba slodzi pārējiem lauku saimniecībā nodarbinātajiem;

2. *nepilnas darba slodzes darbaspēka izmantošanas jeb papildinošā dažādošana*, - dod iespēju izmantot darba dienas brīvās stundas, lai gūtu papildus ieņēmumus nelauksaimnieciska rakstura uzņēmumā. Ar to lauku saimniecībā nodarbinātajiem rodas iespēja papildināt savus ienākumus no lauksaimniecības produktu ražošanas, piedaloties citu preču un pakalpojumu ražošanā.

Pirmajā gadījumā lauku saimniecībā nodarbinātajiem būs izdevīgi strādāt ārpus saimniecības, ja citā uzņēmumā iespējams laika vienībā saņemt lielāku darba samaksu par pārdoto darbaspēku. Darbā izdarītajos aprēķinos tiek izmantoti dažādās tautsaimniecības nozarēs izmantotā darbaspēka atalgojums. Tas dod iespēju noteikt darbaspēka izmantošanas dažādošanas rezultātā iegūto efektu, strādājot pilnu slodzi uzņēmumos ārpus lauksaimniecības nozares.

Tautsaimniecības nozarēs izmaksātās darba algas un citu rādītāju analīzei tautsaimniecības līmenī promocijas darbā tiek izmantots valsts statistikā pieņemtais NACE klasifikators. Pierakstu ērtības labad nozaru nosaukumi tiek saīsināti un nepieciešamības gadījumā lietoti burtu apzīmējumi. Atsevišķas tautsaimniecības nozares apvietotas to nelielā īpatsvara dēļ kopējās pievienotās vērtības ražošanā, pieņemot, ka tām nav būtiska ietekme uz pētījuma rezultātiem.

Atbilstoši NACE klasifikatoram lielākajā daļā no statistiskajiem apsekojumiem Lauksaimniecības nozare tiek parādīta kopā ar medniecību un mežsaimniecību. Pētījuma ietvaros tas tiek uzskatīts kā situācijai atbilstoši dati, ko nosaka šādi galvenie apsvērumi:

- lauksaimniecības nozarē saražotā pievienotā vērtība veido vairāk nekā 80% no lauksaimniecības, medniecības un mežsaimniecības nozarē saražotās kopējās pievienotās vērtības;
- lauksaimniecības nozarē strādā vairāk nekā 85% no lauksaimniecības, medniecības un mežsaimniecības nozarē nodarbināto kopējā skaita;
- daudzu lauku saimniecību apsaimniekošanā atrodas lielākas vai mazākas meža platības, tādējādi lauksaimniecības produktu ražošana tiek apvienota ar mežsaimniecības un medniecības produktu ražošanu;
- mežsaimniecība un medniecība piedalās saimnieciskās darbības dažādošanā lauku saimniecībās nozares ietvaros.

Darbaspēka izmantošanas dažādošanas iespēju novērtēšanai promocijas darba 4.nodaļā tiek analizētas darba samaksas izmaiņas tautsaimniecības nozarēs laika periodā no 2002.gada līdz 2007.gadam. Lauku saimniecībās nodarbinātā darbaspēka izmantošanas dažādošanas iespējamā efekta noteikšanai izmantota sekojoša metodika. Par pamatu ņemts tautsaimniecības nozaru grupējums atbilstoši NACE klasifikatoram. Pamatojoties uz darba samaksas izmaiņu analīzi sabiedriskajā un privātajā sektorā, darba samaksas salīdzinājumu lauksaimniecības nozarē ar citām tautsaimniecības nozarēm, tika noteikts lauku saimniecībās nodarbinātā darbaspēka aizvietošanas un papildinošais efekts.

Lauku saimniecībās nepilna laika nodarbināto izmantošanas dažādošanas efekta pilnīgāka rezultāta iegūšanai autore piedāvā izmantot vidējās darba algas reģionos - tiek noteikts darbaspēka izmantošanas dažādošanas bruto un neto efekts. Bruto efekta noteikšanai tiek izmantots šāds vienādojums:

$$DBE_{VDA} = [DLF_G - \sum_{m=1}^{12} \sum_{i=1}^n (ND_i \times NL_i)] \times BDA_{VR} \times K_{DR} \quad (1.1)$$

kur DBE_{VDA} – lauku saimniecībā nepilna laika nodarbinātā darbaspēka izmantošanas dažādošanas bruto efekts gadā;

DLF_G – darba laika gada fonds stundās;

ND_i – nepilnu laiku nodarbinātais;

NL_i – nepilna laika nodarbinātā nostrādāto stundu skaits;

BDA_{VR} – gada vidējā bruto darba alga reģionā stundā;

m – mēnešu skaits gadā;

n – nepilna laika nodarbināto skaits;

K_{DR} – darbaspēka dažādošanas koeficients reģionā.

Darbaspēka izmantošanas dažādošanas koeficientu nosaka, izmantojot šādu vienādojumu:

$$K_{DR} = \frac{\sum NL_R}{\sum DNL_R} \times 100\%, \quad (1.2)$$

kur K_{DR} – darbaspēka dažādošanas koeficients;

DNL_R – nostrādātais darba laiks stundās noteiktā reģionā;

NL_R – nepilnu laiku nostrādātais laiks stundās noteiktā reģionā.

Lauku saimniecībās nepilna laika nodarbināto izmantošanas dažādošanas neto efekta noteikšanai tiek izmantots šāds vienādojums:

$$\text{DNE}_{\text{VDA}} = [\text{DLF}_G - \sum_{m=1}^{12} \sum_{i=1}^n (\text{ND}_i \times \text{NL}_i)] \times \text{NDA}_{\text{VR}} \times \text{K}_{\text{DR}} - \sum_{i=1}^n (\text{ND}_i \times \text{CD}_i) \quad (1.3)$$

kur DNE_{VDA} – lauku saimniecībā nepilna laika nodarbinātā darbaspēka izmantošanas dažādošanas neto efekts gadā;

CD_i – darbaspēka izmantošanas dažādošanas pasākumos iesaistījušās i -tā subjekta izmaksas, kas saistītas ar papildus nodarbinātības iespēju izmantošanu, strādājot citā uzņēmumā.

Datu analīze un aprēķini iekļauti promocijas darba ceturtajā nodaļā. Aprēķinu rezultātā iegūta informācija par nepilna laika nodarbināto nenostādāto stundu skaitu reģionos, ko varētu izlietot strādājot citās nozarēs vai veicot cita veida saimnieciskās darbības. Rezultātā, izmantojot reģiona vidējās darba algas metodi, tiek noteikts lauku saimniecībās nodarbinātā darbaspēka dažādošanas bruto efekts valsts reģionos.

Lauku saimniecību rīcībā esošās zemes izmantošanas dažādošanas iespēju novērtējums

Lauku saimniecību rīcībā esošās zemes platību izmantošanas dažādošanas ekonomiskais efekts tiek noteikts, izdarot šādus pieņēmumus un ierobežojumus:

- katra saimnieciskā darbība pilsētā un laukos saistīta ar zemes kā ekonomiskā resursa izmantošanu;
- valsts ekonomikas un privātās uzņēmējdarbības attīstība, kā arī pilsētu paplašināšanās parasti saistīta ar lauksaimniecības zemes transformāciju citiem izmantošanas mērķiem;
- zeme kā ražošanas resurss tiek izmantots preču un pakalpojumu ražošanā, kā arī pievienotās vērtības veidošanā tautsaimniecības nozarēs;
- zemes auglības īpašības un fizikāli mehāniskās īpašības izmanto tikai saimnieciskajā darbībā, kas saistīta ar augkopības produktu ražošanu un mežsaimniecību;
- citās tautsaimniecības nozarēs zeme tiek izmantota galvenokārt kā būves sastāvdaļa;
- zemes izmantošanas dažādošana lauku saimniecībās tiek saistīta ar zemes izmantošanu labākajā un efektīvākajā veidā;
- zemes izmantošanas dažādošana tiek uzskatīta par neelasīgāko resursu salīdzinājumā ar citu lauku saimniecības rīcībā esošo resursu izmantošanas dažādošanas iespējām;
- lauku saimniecības zemes izmantošanas dažādošanā rīkojas racionāli, tas nozīmē, ka zeme tiek izmantota labākajā un efektīvākajā veidā un zemes izmantošana lauksaimniecības produktu ražošanā tiek uzskatīta par vienu no alternatīvām.

Ņemot vērā augstāk izklāstītos zemes izmantošanas dažādošanas ierobežojumus un pieņēmumus, lauku saimniecība savā rīcībā esošās zemes platības izmantos lauksaimniecības produktu ražošanai, ja šādā veidā izmantotie zemes resursi sniegs

lielāko neto ieņēmumu salīdzinājumā ar citiem zemes izmantošanas veidiem. Šajā gadījumā tiek ņemti vērā arī dažādi objektīva un subjektīva rakstura iemesli, kas ietekmē zemes izmantošanu lauksaimniecības produktu ražošanai un ierobežo izmantošanu citiem mērķiem.

Zemes izmantošanas dažādošanas ekonomiskā efekta noteikšanā tiek izmantota saimnieciskās darbības rezultātā saražotās pievienotās vērtības salīdzināšanas metode uz zemes platības vienību. Metodes pielietošana notiek šādā secībā:

- vispirms tiek noteikta lauksaimniecības produktu ražošanā neizmantojamā lauksaimniecībā izmantojamās zemes platība sadalījumā pa reģioniem un novērtēta zemes dažādošanas nepieciešamība, izmantojot neizmantojotās zemes īpatsvaru kopējā zemes platībā;
- tiek noteikti dažādiem saimnieciskajiem mērķiem izmantoto platību kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji sadalījumā pa reģioniem;
- tiek fiksēta lauksaimniecības nozarē un citās saimnieciskās darbības jomās, ņemot vērā zemes izmantošanas mērķus saimnieciskā darbībā;
- tiek aprēķināta lauksaimniecības nozarē saražotā pievienotā vērtība uz lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības vienību;
- tiek aprēķināta iegūtā pievienotā vērtība uz zemes platības vienību, kura tiek izmantota citiem saimnieciskās darbības mērķiem;
- iegūtie rezultāti tiek salīdzināti, novērtēti un izdarīti secinājumi par izdevīgāko zemes izmantošanas dažādošanas veidu katrā rajonā, ņemot vērā valsts dienestos uzkrāto informāciju par zemes izmantošanu dažādiem saimnieciskās darbības mērķiem;
- zemes izmantošanas dažādošanas efekts sadalījumā pa reģioniem tiek noteikts, ņemot vērā reģionos saražoto pievienoto vērtību lauksaimniecībā un citās tautsaimniecības nozarēs.

Zemes izmantošanas dažādošanas efekta noteikšanā tiek izmantota LR Centrālās statistikas pārvaldes, Nekustamā īpašuma valsts kadastra dati, Valsts zemes dienesta informācija un Zemkopības ministrijas lauku atbalsta dienesta dati. Datu analīze un aprēķini iekļauti promocijas darba ceturtajā nodaļā. Aprēķinu rezultātā tiek noskaidrota zemes izmantošanas struktūra dažādiem saimnieciskās darbības mērķiem, salīdzināta saražotā pievienotā vērtība dažādos saimnieciskās darbības veidos, kas dod iespēju noskaidrot zemes izmantošanas iespēju alternatīvas reģionos.

1.4. Ekonomikas globalizācijas ietekme un tās novērtējumā pielietojamās metodes

Darba ietvaros ekonomikas globalizācijas ietekme uz saimnieciskās darbības dažādošanu lauku saimniecībās tiek atklāta, izmantojot importēto un eksportēto lauksaimniecības un pārtikas preču nozīmi uz lauku saimniecībā esošo resursu izmantošanu, kā arī darbaspēka aizplūšanu darbam uz ārzemēm. Šie globālie faktori – lauksaimniecības un pārtikas preču eksports, imports, kā arī darbaspēka resursu imports tiek uzskatīti par nozīmīgākajiem dažādošanu veicinošiem apstākļiem lauku saimniecībās.

Svarīgi atzīmēt, ka lauksaimniecības produktu un pārtikas preču importa plūsmu galvenokārt nosaka absolūto un salīdzinošo priekšrocību esamība lauksaimniecības produktu ražošanas valstī attiecībā uz piemērotāko un lētāku resursu esamību attiecīgo produktu ražošanai, neņemot vērā valsts dotācijas lauksaimniecības produktu ražotājiem.

2.SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS REĢIONĀLIE ASPEKTI

Promocijas darba otrā nodaļa izklāstīta uz 38 lappuses, izmantotie dati un aprēķinu rezultāti apkopoti 6 tabulās, teksta paskaidrošanai un papildināšanai izstrādāti 19 attēli.

Saimnieciskās darbības iespējas Latvijas reģionos būtiski atšķiras. Atšķirības novērojamas teritoriju nevienmērīgā ekonomiskā attīstībā un saimnieciskā darbībā, nodarbinātības un bezdarba līmenī, iedzīvotāju ienākumu līmenī, sociālās un kultūras dzīves nosacījumos.

Reģionu ekonomiskās attīstības pamats ir konkurētspējīga uzņēmējdarbības vide, attīstīta infrastruktūra, sociāli un ekonomiski aktīvi iedzīvotāji, tādēļ jāizvēlas piemērotākie instrumenti saimnieciskās darbības dažādošanai lauku saimniecībās un atsevišķu reģionu konkurētspējīgai attīstībai.

2.1. Reģionālās attīstības politikas aspekti un ietekme uz saimnieciskās darbības dažādošanu

Latvijā pēc neatkarības atgūšanas, reģionālā politika aktualizējās 1995. gadā, kad valdība savā deklarācijā noteica: „...par reģionālās attīstības galveno mērķi uzskatāms optimāls ražošanas faktoru un sociālās infrastruktūras izvietojums visā Latvijas teritorijā, decentralizēta, līdzsvarota teritorijas attīstība” (*Reģionu attīstība Latvijā*, 2004). Pakāpeniski tika izveidota reģionālās attīstības normatīvā bāze, būtiski pilnveidota teritorijas plānošanas teorija un prakse. Līdz ar tiesiskās bāzes attīstību, mainījies arī reģionālās attīstības institucionālais ietvars. Valstī pakāpeniski pieaugusi pašvaldību un valsts institūciju spēja līdzdarboties politikas plānošanā un īstenošanā.

Sākumā valsts reģionālās attīstības politikas plānošanas un koordinācijas jautājumi bija vairāku ministriju kompetencē, bet kopš 2003. gada reģionālās attīstības jautājumu koordinācija ir koncentrēta Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijā (RAPLM), bet reģionālās attīstības jautājumi valsts pārvaldes līmenī ir sadalīti starp Ministru kabinetu, Nacionālo reģionālās attīstības padomi (NRAP), RAPLM un tās pārraudzībā esošo Valsts reģionālās attīstības aģentūru (VRAA). Līdzās nacionālajām institūcijām nozīmīga loma reģionālās attīstības jautājumos ir plānošanas reģionu attīstības padomēm, plānošanas reģionu attīstības aģentūrām un pašvaldībām. Šāda sadrumstalotība apgrūtina lēmumu pieņemšanu reģionālās attīstības jautājumos un neveicina valsts resursu efektīvu izmantošanu reģionālās attīstības jautājumu risināšanā.

Nenovēršot tirgus ekonomikas negatīvo ietekmi, starpība starp ekonomiskajā ziņā stiprākajiem un vājākajiem reģioniem ne tikai saglabājas, bet vairāk palielinās. Tas izskaidrojams ar to, ka ekonomiski stiprākajos reģionos ir labvēlīgāki apstākļi investīcijām: attīstīta infrastruktūra, kvalificēts darbspēks, dažādu pakalpojumu pieejamība u.c. Tirgus ekonomikā bagātība koncentrējas, nabadzība palielina nabadzību.

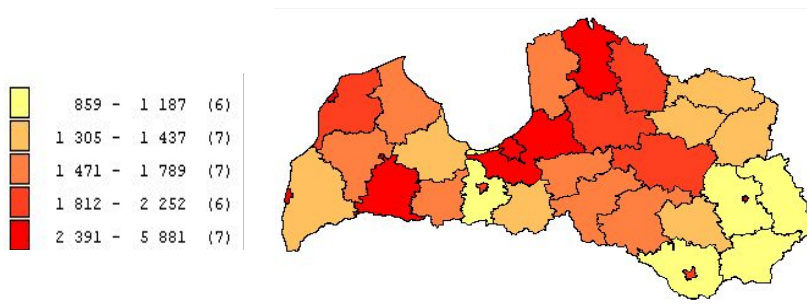
2.2. Latvijas reģionu raksturojums

Darba ietvaros valsts sadalījums reģionos veikts atbilstoši LR Ministru kabineta 2004. gada 28. aprīļa rīkojumu Nr.271 “Par Latvijas Republikas statistiskajiem reģioniem un tajos ietilpstošajām administratīvajām vienībām”, ar kuru Latvijas teritorija tiek iedalīta 6 reģionos un 26 lauku rajonos. Lauku vides raksturošanai no statistiskajiem reģioniem tiek izslēgtas lielās, republikas nozīmes pilsētas, kuras apvienotas atsevišķā grupā.

Lauku reģionu sociāli ekonomiskais raksturojums parāda, ka pastāv lielas atšķirības starp atsevišķiem Latvijas reģioniem, reģioniem un pilsētām un atklāj izteiktu Pierīgas reģiona dominanti starp reģioniem.

Saražotais IKP uz vienu iedzīvotāju ievērojami atšķiras arī starp Latvijas lauku reģioniem. Reģions ar vislielāko IKP uz vienu iedzīvotāju ir Pierīgas lauku reģions – 2153 Ls/iedz., savukārt *Latgales lauku reģionā šis rādītājs viszemākais – 1 132 Ls/iedz.* – gandrīz 2 reizes mazāks.

Detalizētāku priekšstatu par saražotā IKP apjomu uz vienu iedzīvotāju Latvijas teritorijā dod 2.1 attēls, kurā redzams, ka rajoni ar augstāku IKP uz vienu iedzīvotāju atrodas Pierīgas, Vidzemes un daļēji arī Kurzemes reģionos, savukārt rajoni ar zemāku ekonomisko aktivitāti ir Latgales reģionā.

Avots: Autores veidots pēc LR CSP datiem

2.1.att. **Saražotais IKP Latvijas rajonos un pilsētās uz 1 iedzīvotāju, latos 2007.gadā**

Lauku reģionos galvenie infrastruktūras elementi, tajā skaitā autoceļi fiziski un morāli novecojuši un neatbilst mūsdienu sociāli ekonomiskās attīstības vajadzībām. Lielākā resursu koncentrācija un līdz ar to arī ekonomiskā attīstība vērojama Rīgā un tai pieguļošās teritorijās un, savukārt viszemākie rādītāji vairumā gadījumu ir Latgales reģionam. Novērotās tendences turpina pastiprināties un neveicina sociālai ekonomisko atšķirību izlīdzināšanos un neatbilst valsts reģionālās politikas pamatprincipiem.

2.3.Saimnieciskās darbības dažādošanas sociāli ekonomiskie aspekti Latvijas reģionos

Laika posmā no 2001.gada līdz 2007.gadam Latvijā veikti četri lauku saimniecību statistiskie apsekojumi - 2001., 2003., 2005. un 2007.gadā. Pētījumu periodā vērojama tendence samazināties saimniecību skaitam, kas nodarbojas ar saimnieciskās darbības dažādošanu papildus ienākumu gūšanai. 2007.gadā 10 tūkstoši saimniecību, jeb 8,8% no ekonomiski aktīvo saimniecību kopskaita guva papildus ienākumus, nodarbojoties ar saimnieciskās darbības dažādošanu, bet 2001.gadā 17,4 tūkst saimniecības vai 12,3%. Šāda saimnieciskās darbības dažādošanas samazinājuma tendence vērojama visos reģionos, izņemot Zemgales reģionu, kurā tiek novērots 17% pieaugums. Lielākais samazinājums - 65% apmērā vērojams Latgales reģionā un 52% Kurzemes reģionā. Biežāk papildus ienākumu gūšanā iesaistītās nozares ir mežsaimniecība un pakalpojumu sniegšana vai līgumdarbi, izmantojot saimniecības tehniku un iekārtas un lauku tūrisms. Pozitīvi vērtējama tendence palielināties saimniecību skaitam, kas papildus ienākumus gūst no saimnieciskās darbības dažādošanas vairākās nozarēs vienlaicīgi – 2001. gadā 8% un attiecīgi 2007. gadā 11% no kopējā saimniecību skaita. Saimnieciskās darbības dažādošanā valstī kopumā iesaistīto saimniecību skaits ar dažādošanas virzieniem parādīts 2.1.tabulā.

2.1.tabula

Saimniecību skaits ar papildus ieņēmumiem no citiem saimnieciskās darbības veidiem Latvijā

Darbības veidi	Saimniecību skaits pa gadiem				2007./2001. %
	2001.	2003.	2005.	2007.	
Saimniecību skaits ar papildus ieņēmumiem	17 379	8 212	11 089	10 043	57.8
Lauku tūrisms	303	426	1044	593	195.7
Mājamatniecība	339	328	240	158	46.6
Lauksaimniecības produktu pārstrāde	425	261	178	151	35.5
Mežsaimniecība	6 714	4 909	7 195	6 984	104.0
Kokapstrāde	981	739	720	466	47.5
Zvejniecība	166	182	200	101	60.8
Zivju audzēšana	151	188	183	207	137.1
Enerģijas ražošana	40	35	45	23	57.5
Līgumdarbi	2 360	1 685	1 816	1 691	71.6
Citas nozares	7 41	724	1270	1019	13.7
Saimniecību skaits ar vairākiem saimnieciskās darbības veidiem					
Divas	1209	896	1239	964	79.7
Trīs	116	130	75	129	111.2
Vairāk kā trīs	29	31	75	38	131.0

Avots: Autoreis veidots, izmantojot LR CSP datus

Kā redzams no 2.1.tabulā iekļautajiem rādītājiem, straujš dalībnieku skaita pieaugums vērojams nozarēs, kas aptver salīdzinoši nelielu saimniecību skaitu, kā lauku tūrisms un zivju audzēšana. Latvijā kopumā vērojams saimniecību skaita pieaugums, kuras līdzdarbojas arī mežsaimniecības nozarē. Saimniecību skaita samazinājums vērojams saimnieciskajā darbībā, kas saistīta ar lauksaimniecības produktu pārstrādi, iesaistoties mājamatniecības darbos, kokapstrādē un dažādos līgumdarbos.

Svarīgākie papildus ienākumu avoti 2007.gadā Latvijā ir saimnieciskās darbības dažādošana mežsaimniecības nozarē, līgumdarbi pakalpojumu sniegšanā, lauku tūrisms, kokapstrāde un darbība citās nozarēs, piemēram, mazumtirdzniecība.

Positīvi vērtējama tendence palielināt papildus saimnieciskās darbības veidus lauku saimniecībās dažādos reģionos. Pārskata periodā par 20.3% samazinājies saimniecību skaits, kurās ražošana tiek diversificēta divos veidos, bet palielinājies saimniecību skaits ar darbības diversifikāciju trīs un vairākos veidos attiecīgi par 11,2% un 31,0%

2.4.ES ekonomiskās politikas ietekme uz saimnieciskās darbības dažādošanu

21.gadsimtā attieksme pret laukiem un lauksaimniecību Eiropā krasi mainījies – notiek lauku teritoriju un lauksaimniecības atdzimšana jaunā kvalitātē, kā rezultātā mainās arī izpratne par saimnieciskās darbības dažādošanu. Lauki pilda sociālas funkcijas – veicina nodarbinātību, tiek veidota pievilcīga ainava, atpūtas zonas un komfortabla dzīvojamā zona dabīgā vidē.

Latvijas Lauku attīstības plāna ietvaros 2004. – 2006. gadam lauku attīstībai pasākuma „Lauku teritoriju pārveidošana un attīstības veicināšana” apakšprogrammu ietvaros īstenoti vairāki būtiski pasākumi, lai palielinātu un dažādotu nodarbinātību laukos, palielinātu nodarbinātības iespējas ārpus tradicionālās lauksaimniecības un veicinātu atjaunojamo energoresursu izmantošanu, tādējādi, mazinot bezdarbu, palielinot lauku iedzīvotāju ienākumus un alternatīvo ienākumu veidu un nodarbinātības iespējas.

KLP ietvaros paredzētais kopējais finansējums Latvijai 2007.-2013. gadam ir vairāk kā 2.3 miljardi, tai skaitā valsts finansējums – 1,3 miljardi lati.

Jaunajam plānošanas periodam noteikti šādi četri nozīmīgākie stratēģiski virzieni:

- lauksaimniecības, pārtikas produktu un mežsaimniecības konkurētspējas paaugstināšana;
- vide un lauku apsaimniekošana;

- dzīves kvalitātes uzlabošana lauku apvidos un lauku ekonomikas dažādošana;
- LEADER pieeja. (Lauksaimniecība un lauku attīstība. KLP pamatnostādnes, 2006.)

Salīdzinot ES KLP nostādnes, saimnieciskās darbības dažādošanas attīstību KLP ietekmē Lielbritānijā un CSP LSSA apsekojumu rezultātus, kas liecina par saimnieciskās darbības dažādošanas samazināšanos Latvijā kopumā un vairumā reģionu, jāsecina, ka realizētā politika un paredzētais atbalsts neveicina saimnieciskās darbības dažādošanu Latvijas reģionos

ES ekonomiskās politikas ietekme uz saimnieciskās darbības dažādošanu Lielbritānijā

Kā liecina Eiropas valstu pieredze, saimnieciskās darbības dažādošana ir viens no efektīvākajiem līdzekļiem saimnieciskās darbības attīstībai un lauku teritorijas ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai. Pētījumi Lielbritānijā liecina, ka ES KLP veicina saimnieciskās darbības dažādošanas attīstību un izplatību.

Lielbritānijā veiktie pētījumi par saimnieciskās darbības dažādošanu dod iespēju saskatīt Eiropas valstu lauku un lauksaimniecības attīstības ciešu sakarību ar ES Kopējo lauksaimniecības politiku – tā attiecīgā periodā veicinājusi saimnieciskās darbības dažādošanu un veido svarīgākos stratēģiskos virzienus. Vecajās Eiropas Savienības dalībvalstīs šī attīstība notikusi pakāpeniski, izmantojot uzkrāto personīgo kapitālu un ES atbalstu, kā arī ģimenes uzņēmumu tradīcijas.

3.SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS DAŽĀDOŠANU IETEKMĒJOŠO FAKTORU NOZĪMĪGUMS EKSPERTU UN LAUKU UZŅĒMĒJU VĒRTĒJUMĀ

Promocijas darba trešā nodaļa izklāstīta uz 18 lappusēm, izmantotie dati un aprēķinu rezultāti apkopoti 13 tabulās, teksta paskaidrošanai un papildināšanai izstrādāti 29 attēli.

Lai noskaidrotu ekonomisko un sociālo faktoru ietekmi uz saimnieciskās darbības dažādošanu, atbilstoši faktoru aprakstam teorētiskajā sadaļā, tika veiktas divas fokusa grupu diskusijas. Vidzemes reģionā ar nemainīgu ekspertu sastāvu ar piecu gadu intervālu. Longitudināls pētījums deva iespēju ne vien noskaidrot saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošos faktorus, bet arī novērtēt to ietekmes dinamiku.

Lai noskaidrotu lauku saimnieku viedokli par saimnieciskās darbības dažādošanas iespējām, saimnieciskās darbības dažādošanu veicinošos un kavējošos nosacījumus un reģionu kopējās un atšķirīgās iezīmes, dažādojot saimniecisko darbību, tika veikta lauku uzņēmēju anketēšana Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos.

3.1.Saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošo faktoru novērtējums

Pētījumā tiek izmantota kvalitatīva metode – fokusa grupas diskusija. Kā eksperti tika pieaicināti zemnieki, lauksaimniecības un pārstrādes uzņēmumu vadītāji, bankas, pašvaldību un valsts pārvaldes institūciju darbinieki, kas saistīti ar lauksaimniecību un lauku attīstību, kopskaitā, 13.Salīdzinot 2008.g. un 2003.g. diskusiju rezultātus var secināt, ka pieaug sociālo faktoru, īpaši neformālo sociālo faktoru: zināšanu un motivācijas ietekme uz saimnieciskās darbības dažādošanu un attiecīgi samazinās ekonomisko faktoru ietekme. Aptauju kopsavilkuma rezultāti apkopoti 3.1. tabulā, sociālie faktori iezīmēti tumšā krāsā.

3.1.tabula

Svarīgāko, saimnieciskās darbības dažādošanu ietekmējošo, ekonomisko un sociālo faktoru ranžējums

Faktori pēc to nozīmīguma	Esošā situācija		Vēlamā situācija	
	2003.	2008.	2003.	2008.
1.	Tirgus	Tirgus	Tirgus	Zināšanas
2.	Tehnoloģijas	Tehnoloģijas	Izglītība	Izglītība
3.	Atrašanās vieta	Izglītība	Pieredze	Tehnoloģijas
4.	Izglītība	Zināšanas	Zināšanas	Tirgus
5.	Zināšanas	Motivācija	Motivācija	Motivācija
6.	Specializācija	Atrašanās vieta	Tehnoloģijas	Pieredze

Avots: darba autore aprēķini, izmantojot fokusa grupas ekspertu aptaujas rezultātus 2003.g. un 2008.g.

Par svarīgākiem faktoriem, kas ietekmē saimnieciskās darbības dažādošanu, ekonomisko faktoru grupā gan esošā gan arī vēlamā variantā nosaukti sekojoši ekonomiskie faktori – tirgus iespējas un tehnoloģijas, pieaugot tehnoloģiju nozīmei, Salīdzinoši stabili nemainīgs vērtējums dots infrastruktūras attīstībai un uzņēmuma atrašanās vietai, norādot uz šo faktoru būtisku ietekmi uz saimnieciskās darbības dažādošanu. Par svarīgākiem sociāliem faktoriem eksperti uzskata vēlamā variantā -

zināšanas, izglītību, motivāciju un pieredzi. Kā absolūti svarīgākie faktori nosaukti sociālie faktori – zināšanas un izglītība.

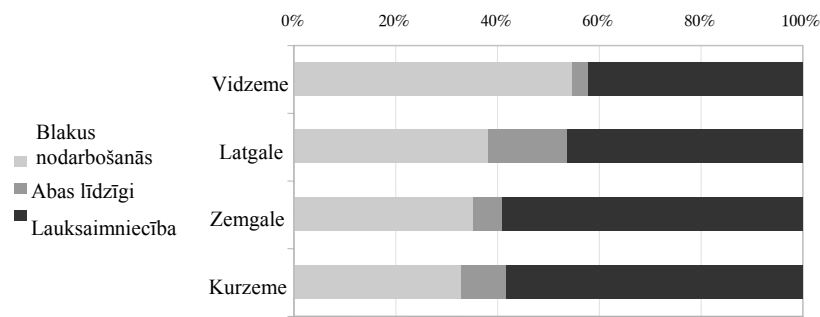
Sekmīgā saimniekošanā šodienas apstākļos ir svarīga loma ne tikai ekonomiskajiem faktoriem. Lielāka loma, nekā daudzi to vēlas atzīt, ir sociālajiem nosacījumiem. Risinot lauksaimniecības kā tautsaimniecības nozares perspektīvas, to pārstāvošie speciālisti parasti diskutē par ekonomisko nosacījumu kopumu, arī veiktie statistiskie apsekojumi orientēti ekonomisko nosacījumu atspoguļošanu, bet pētījuma rezultāti pierāda, ka izveidojusies nepieciešamība izzināt un ņemt vērā arī sociālos faktorus, lai veidotu līdzsvarotu un ilgtspējīgu Latvijas lauku attīstības politiku valstī.

3.2. Saimniekošanas dažādošanas iespēju novērtējums Zemgales, Kurzemes, Vidzemes un Latgales reģionos

Promocijas darba ietvaros veiktās *aptaujas mērķis* bija noskaidrot uzņēmēju viedokli par saimnieciskās darbības dažādošanas iespējām Latvijas laukos, identificēt saimnieciskās darbības dažādošanu kavējošos un veicinošos faktorus, noskaidrot īpašās lauku problēmas un lauku reģioniem raksturīgākos saimniekošanas modeļus. Laika periodā no 2004. līdz 2007. gadam tika savāktas 437 aizpildītas anketas

Pētījuma objekts ir lauku saimniecību īpašnieki ar dzīves vietu lauku teritorijā, kas nodarbojas ar lauksaimnieciskās produkcijas ražošanu tirgum vai pašu patēriņam un vienlaicīgi, saimnieciskās darbības dažādošanas nolūkā un papildus ieņēmumu gūšanai, uzsākuši vai gatavojas uzsākt saimnieciskās darbības dažādošanu kādā no teorētiskā daļā minētajiem veidiem. Aptaujas rezultāti liecina, ka lielākā daļa (57%) saimniecību gūst ieņēmumus no vairākām darbības jomām.

Lauku saimniecību ieņēmumu avotu reģionālais sadalījums iekļauts 3.1 attēlā.

Avots: darba autore aprēķini, izmantojot aptaujas rezultātus

3.1.att. *Saimniecības galvenais ieņēmumu avots dažādos reģionos*

Kā redzams no 3.1.attēlā iekļautā ienākumu avota reģionālā sadalījuma Zemgales un Kurzemes saimniecību galvenie ienākumi tiek gūti tieši no lauksaimnieciskās ražošanas, mazāk no saimnieciskās darbības dažādošanas. Vidzemes reģionā tiek novērota atšķirīga situācija – 55% lauku saimniecības pusi ienākumu gūst no saimnieciskās darbības dažādošanas. Tas liecina par lauku uzņēmēju saimnieciskās darbības dažādošanas sekmīgu realizāciju. Savukārt Latgalē ir augstākais īpatsvars respondentu – 15%, kas vienlīdz ienākumus gūst no lauksaimnieciskās ražošanas un saimnieciskās darbības dažādošanas aktivitātēm.

Viens no iemesliem, kāpēc visvairāk respondentu uzsākuši saimnieciskās darbības dažādošanu, ir iespēja sezonāli izlīdzināt naudas plūsmu - saņemt regulārus ienākumus visa gada garumā. Tas kļūst iespējams, ja pastāv vairāki ienākumu avoti. Tā būtībā ir viena no svarīgākām saimnieciskās darbības dažādošanas priekšrocībām, ko atzīmējuši 34% respondentu.

Analizējot, ar ko vēl papildus nodarbojas tās mājsaimniecības, kurām ir noteikts pamatdarbības veids, var secināt, ka saimnieciskās darbības dažādošanu veicina saimniecību specializācija augkopībā. Tas saistīts ar sezonalitātes ietekmi uz ienākumu gūšanu. Paralēli lopkopībai ar citām saimniekošanas nozarēm aptaujātajās saimniecībās nodarbojas mazāk nekā paralēli augkopībai.

Promocijas darbā tiek identificētas galvenās saimnieciskās darbības dažādošanā sastopamās problēmas un priekšrocības. Respondenti uzskata, ka sekmīga saimnieciskā darbība laukos un saimniecības attīstība ir tieši atkarīga no paša lauku saimniecības īpašnieka pieredzes, zināšanām un viņa personiskajām īpašībām (38%). Atbilstošu personisko īpašību kopums saimnieciskās darbības dažādošanas procesā tiek minēts kā svarīgākais nosacījums gan aptaujā gan arī ekspertu diskusijās. Tas liecina par sociālo faktoru ietekmes palielināšanās un īpaši zināšanu, izglītības un motivācijas.

Veiktās aptaujas un ekspertu diskusiju rezultāti liecina, ka lauku uzņēmēji izprot un objektīvi novērtē saimnieciskās darbības dažādošanas nozīmi saimniecības ienākumu papildināšanā un saimnieciskās darbības attīstībā laukos. Kā rāda fokusa grupas ekspertu diskusiju rezultāti, lielāka vērtība jāpievērš lauku iedzīvotāju izglītošanai un motivēšanai labāku rezultātu sasniegšanai. Aptaujas dati liecina par apmācību un atbalsta nepieciešamību saimnieciskās darbības dažādošanai, jo tikai zinošs, pārlicināts par sevi cilvēks spēj uzsākt ko jaunu vai paplašināt esošo darbību, nebaudoties no strauji pieaugošās konkurences un mainīgiem ekonomiskiem nosacījumiem.

Kā svarīgākie valsts atbalsta instrumenti lauku teritoriju attīstībai un esošo atšķirību mazināšanai izvirzāmi šādi aspekti:

- cilvēkresursu attīstība – izglītība un kvalifikācijas celšana;
- uzņēmējdarbības vides veicināšana lauku teritorijās, izmantojot nodokļu atvieglojumus;
- komunikāciju tīkla attīstība – telekomunikācijas un ceļi.

Fokusa grupas un lauku saimniecību aptaujas dati liecina, ka saimnieciskās darbības dažādošana turpinās attīstīties un nākotnē nodrošinās ap 70% ienākumu, mazinoties tradicionālās lauksaimniecības lomai par vismaz 30%.

4.DARBASPĒKA UN ZEMES IZMANTOŠANAS POTENCIĀLA ANALĪTISKS VĒRTĒJUMS

Promocijas darba ceturrtā nodaļa izklāstīta 23 lappusēs, izmantotie dati un aprēķinu rezultāti apkopoti 26 tabulās, teksta paskaidrošanai un papildināšanai izstrādāti 1 attēls.

Atbilstoši darba teorētiskajā daļā sniegtajai metodikai tika veikti nepieciešamie aprēķini, lai noskaidrotu darbaspēka un zemes izmantošanas dažādošanas iespējamo efektu. Aprēķini netiek veikti kapitāla izmantošanas dažādošanas efektivitātes novērtēšanai, jo nav pieejama zinātniski ticama informācija par kapitāla sastāvu, vērtību un izmantošanu lauku saimniecībās.

4.1.Darbaspēka izmantošanas dažādošanas potenciālais efekts reģionos

Lauku saimniecībām par salīdzinoši piemērotu un reālu dažādošanas iespēju tiek uzskatīta iesaistīšanās darbā Lauksaimniecības nozares valstiskajā sektorā. Šajā gadījumā lauku saimniecību sagaidāmais efekts sasniedz nepilnus 2 latus stundā.

Promocijas darbā veiktie aprēķini liecina, ka kopējais dažādošanai pakļauto stundu skaits lauku saimniecībās 2007.gadā nedaudz pārsniedz 109 tūkstošus. Lielākais dažādojamo stundu skaits, saistībā ar lauku saimniecībās strādājošajiem nepilna laika nodarbinātajiem, tiek novērots Latgales reģionā – 38,4 tūkstoši stundas, jeb 35,2% no kopējās summas lauku reģionos. Pierīgas un Vidzemes reģionos dažādot nepieciešamais stundu skaits ir līdzīgs, attiecīgi 17,3 un 17,6 tūkstoši stundas, jeb 15,8% un 16,2% no kopējā nenostādīto stundu apjoma reģionos.

Darba ietvaros tiek noteikts lauku saimniecībās nepilna laika nodarbināto izmantošanas dažādošanas bruto efekts, iegūtie rezultāti apkopoti 4.1.tabulā.

4.1.tabula

***Lauku saimniecībās nodarbinātā darbaspēka dažādošanas bruto efekts
2007.gadā, izmantojot vidējās algas metodi***

Reģions	Nenostrādātās stundas lauksaimniecībā (tūkst.h)	Vidējā bruto darba alga (Ls)		Dažādošanas koeficients	Dažādošanas bruto efekts (milj.Ls)
		mēnesī	stundā		
Pierīga	17 264	327	1.86	0.70	22.5
Vidzeme	17 624	271	1.54	0.55	14.9
Kurzeme	15 050	295	1.68	0.60	15.1
Zemgale	20 674	281	1.60	0.65	21.5
Latgale	38 440	245	1.39	0.50	26.8
Reģionos	109 051	349	1.98	x	100.7

Avots: darba autores aprēķini, izmantojot LR CSP datus

4.1.tabulā iekļautie aprēķinu rezultāti liecina, ka lauku saimniecībās nodarbinātā darbaspēka izmantošanas dažādošanas iespējas, aizvietojojam kvalificētākos darbiniekus ar zemākas kvalifikācijas strādājošajiem, privātajā sektorā jāvērtē kā nenozīmīgas, kuras var izmantot tikai dažas saimniecības.

Nepilna darba laika nodarbināto izmantošanas dažādošanas bruto efekts mājsaimniecību līmenī nedaudz pārsniedz 100 miljonu latus. Lielākais potenciālais bruto efekts sagaidāms Latgales reģionā – 26,8 milj. latu, Pierīgas reģionā – 22,5 milj. latu un Zemgales reģionā – 21,5 milj. latu. Mazākais bruto efekts iespējams Vidzemes reģionā – 14,9 milj. latu un Kurzemes reģionā – 15,1 miljoni.

4.2.Zemes izmantošanas dažādošanas potenciālais efekts reģionos

Zemes izmantošanas dažādošanas ekonomiskā efekta noteikšanā tiek izmantota saimnieciskās darbības rezultātā saražotās pievienotās vērtības salīdzināšanas metode uz zemes platības vienību, pamatojoties uz darba teorētiskajā daļā aprakstīto secību.

Saražotās pievienotās vērtības reģionālā struktūra 2007.gadā

Rādītājs	Pievienotās vērtības sadalījums pa reģioniem (%)					Lauku reģionos
	Kurzeme	Latgale	Pierīga	Vidzeme	Zemgale	
Lauksaimniecībā	12.60	19.26	11.93	24.09	32.11	100.00
Mežsaimniecībā	15.34	20.02	9.45	27.28	27.91	100.00
Rūpniecība un būvniecība	10.27	12.92	39.77	22.84	14.20	100.00
Pakalpojumu nozares	12.50	17.26	36.31	18.92	15.01	100.00
KOPĀ	12.04	16.39	34.11	20.74	16.72	100.00

Avots: autore aprēķini, izmantojot LR CSP datus

Kā liecina 4.2.tabulā iekļautie rādītāji, lielākais lauksaimniecības nozarē saražotās pievienotās vērtības īpatsvars attiecināms uz Zemgales reģionu – 32,1% un Vidzemes reģionu – 24,1%, bet mazākais – Pierīgas reģionā – 11,9%. Mežsaimniecības darbos iegūtās pievienotās vērtības salīdzinoši lielākā daļa attiecas uz Zemgales reģionu un Vidzemes reģioniem, attiecīgi 27,9% un 27,3%. Šajā grupā mazākais īpatsvars tiek konstatēts Pierīgas reģionā – tikai 9,5% un Kurzemes reģionā – 15,3%.

Rūpniecības un būvniecības nozarēs saražotās pievienotās vērtības lielāks īpatsvars saistās ar saimniecisko darbību Pierīgas reģionā un Vidzemes reģionā, attiecīgi 39,8% un 22,8%, bet mazākais īpatsvars – Kurzemes reģionā ar 10,3% un Zemgales reģionā ar 14,2%. Pakalpojumu sfērā radītās pievienotās vērtības lielākā relatīvā daļa attiecināma uz Pierīgas reģionu un Vidzemes reģionu, attiecīgi ar 36,3% un 18,9%. Mazākais pievienotās vērtības īpatsvars šajā saimnieciskās darbības grupā konstatēts Kurzemes reģionā – 12,5%.

No zemes alternatīvas izmantošanas viedokļa vienīgi Pierīgas un Kurzemes reģionā citi zemes izmantošanas veidi dod ievērojami lielāku pievienoto vērtību, salīdzinot ar lauksaimniecību. Tas nozīmē, ka šajos reģionos izdevīgāka ir zemes alternatīva izmantošana preču ražošanai vai pakalpojumu sniegšanai. Tas izskaidrojams ar lielu pilsētu klātbūtnes ietekmes radīto efektu zemes izmantošanā.

5.SAIMNIEKOŠANAS KLASTERI LAUKOS UN SAIMNIECISKĀS DARBĪBAS MODEĻI REĢIONOS

Promocijas darba piektā nodaļa izklāstīta 23 lappusēs, izmantotie dati un aprēķinu rezultāti apkopoti 11 tabulās, teksta paskaidrošanai un papildināšanai izstrādāti 7 attēli.

Saimniekošanas klasteri Zemgales, Kurzemes, Vidzemes un Latgales reģionos tika izveidoti, izmantojot aptaujas rezultātus. Saimnieciskās darbības dažādošanas modeļi Zemgales, Kurzemes, Vidzemes un Latgales reģionos izveidoti, izmantojot aptauju un iepriekšējās nodaļās veikto aprēķinu datus.

Saimniekošanas klasteri Zemgales, Kurzemes, Vidzemes un Latgales reģionos.

Lai uzskatāmi parādītu biežāk izmantotās saimnieciskās dažādošanas stratēģijas, nepieciešams atklāt, kādas saimniekošanas jomas ir raksturīgākās katrā no reģioniem, kādas ir atšķirīgas. Darbā tiek veikta klasteru analīze, izmantojot Varda metodi (*Ward's method*), kas cenšas radīt klasterus ar minimālu dispersiju klasteru iekšpusē. Indikatoru saistību analīzei izmantota Eiklīda attāluma (*Squared Euclidean distance*) metode. Izanalizējot klasteru variantus, tiek pieņemts lēmums izvēlēties 4 klasteru variantu, kas sniedz dalījumu četros, citu no cita atšķirīgos klasteros. Katram klasterim raksturīgs noteikts saimniekošanas modelis.

1. klasteris aptver 15% saimniecību un raksturo samērā *tradicionālu saimniekošanas modeli*, apvienojot divas izplatītākās lauksaimnieciskās darbības nozares – augkopību un lopkopību. Šīs saimniecības galvenos ienākumus gūst no lopkopības un augkopības, toties nepelna ar citiem uzņēmējdarbības veidiem.

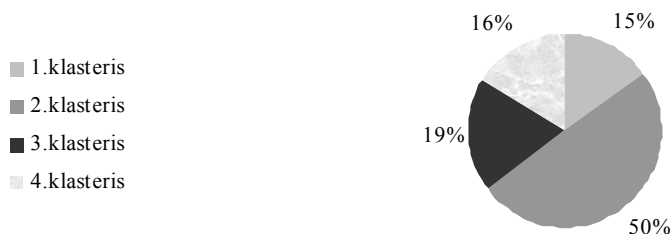
2. klasteris ir lielākais no klasteriem - tas ietver 50% saimniecību un raksturo *dažādošanu saimniecības ietvaros*. Šīs mājsaimniecības (62%) galvenos ienākumus gūst no augkopības, tos papildina ienākumi arī no citām darbības jomām – mežsaimniecības (20%), tradicionālās lopkopības (19%), netradicionālās lopkopības (13%), pakalpojumiem (14%), lauku tūrisma (11%) vai citiem darbības veidiem.

3. klasteris raksturo saimniecības, kuras gūst galvenos ienākumus no algas, kā arī papildus no kādas no populārākajam lauksaimniecības jomām – augkopības (45%) vai lopkopības (43%). Šādu saimniecību kopumā ir 19%. Būtībā tie ir “pilsētnieki laukos” vai saimniecības, kas ar lauksaimniecību nodarbojas kā ar papildus hobiju, papildus ienākumu avotu. Šīs saimniecības arī *dažādo savu darbību ārpus saimniecības*.

4. klasteris aptver 16% saimniecību, un tās galvenos ienākumus gūst no lopkopības. Tas, protams, nenozīmē, ka saimniecības nenodarbojas arī ar kādu citu

lauksaimnieciskās darbības formu, tomēr galvenos ienākumus saimniecībai dod tieši lopkopība.

Pētījuma rezultātā iegūto klasteru strukturālais sadalījums iekļauts 5.1.attēlā.

Avots: darba autores aprēķini, izmantojot aptaujas rezultātus

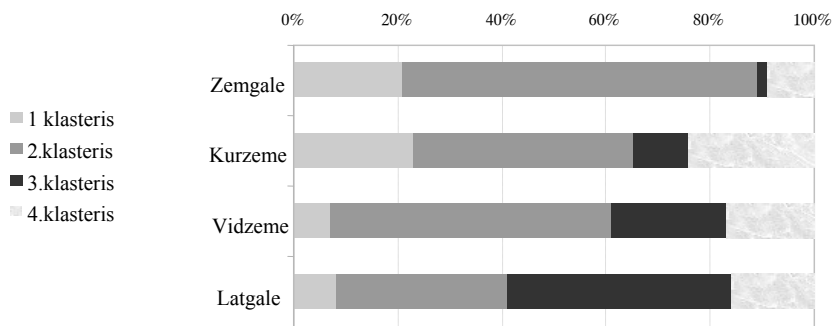
5.1.att. **Saimniekošanas klasteru struktūra**

Ar klasteru analīzes palīdzību veiktais statistiskais lauku saimniecību aptaujas rezultātu grupējums atklāj, ka saimniekošanas dažādošanas tendencēm ir šādas galvenās izpausmes formas:

- saimniecības, kuras nodarbojas ar saimnieciskās darbības dažādošanu saimniecības ietvaros (2.klasteris);
- saimniecības, kuras nodarbojas ar saimnieciskās darbības dažādošanu ārpus saimniecības (3.klasteris).

Būtībā augstāk minētās formas raksturīgas Latvijas apstākļiem piemērotākajiem saimniecību darbības *dažādošanas modeļiem*. *Abi pārējie klasteri būtībā raksturo to, vai saimniecībai lielāku ienākumu daļu sniedz tradicionālā lopkopība (4 klasteris) vai augkopība (1 klasteris), taču citus būtiskus ienākumus abu šo klasteru saimniecības negūst.*

Klasteru reģionālā pārstāvniecība reģionu lauku saimniecībās parādīta 5.2.attēlā.

Avots: darba autores aprēķini pamatojoties uz aptaujas rezultātiem

5.2.attēls. **Klasteru pārstāvniecība reģionos**

Tiek konstatētas nozīmīgas atšķirības klasteru pārstāvniecībā dažādos Latvijas reģionos. Kā redzams 5.2.attēlā, Zemgalē dominē 2.klastera pārstāvji (68%), un ļoti maz 4.klastera pārstāvju (9%) vai 3.klastera pārstāvju (2%). Latgalē lielākā daļa saimniecību pieder 3.klasterim (43%). 4.klasterim piederošu visvairāk ir Kurzemē – 24%. Šajā reģionā arī daudz 1.klastera saimniecību (23%). Vidzemē dominē 2. un 3. klasteru pārstāvji, attiecīgi 54 % un 23%.

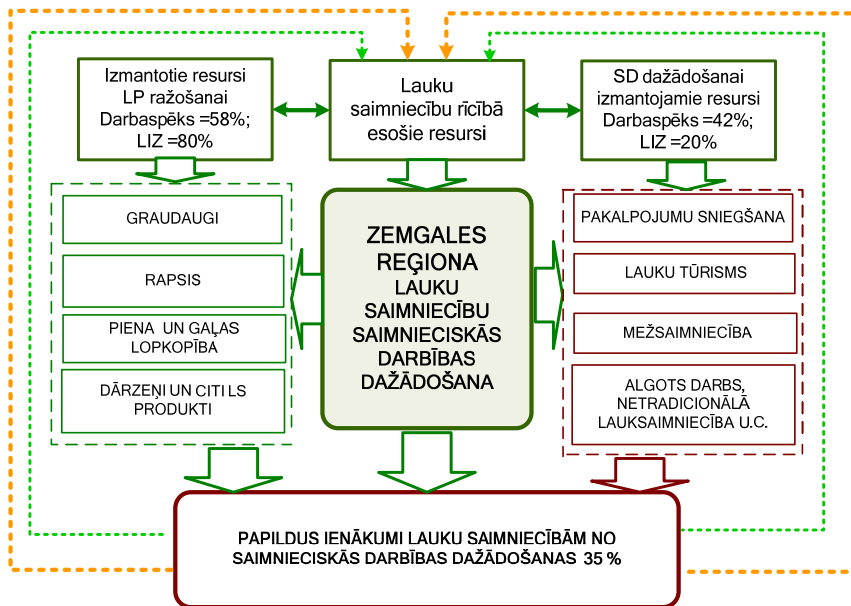
Saimnieciskās darbības dažādošanas grafiskie modeļi Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos

Saimnieciskās darbības dažādošanas modelis, līdzīgi kā citi modeļi, saistīts ar zināmiem pieņēmumiem Promocijas darbā modeļa sagatavošana balstīta uz sekojošiem informācijas avotiem:

- pieejamā statistiskā informācija;
- uzņēmēju aptaujas dati;
- ekspertu vērtējumi.

Modeļa izveidē, pamatojoties uz promocijas darba ceturtajā nodaļā veiktajiem aprēķiniem par darbaspēka un zemes izmantošanas iespējamo efektu, tiek pieņemts, ka lauksaimnieciskajā ražošanā nodarbināti visi pilna laika nodarbinātie un nepilna laika nodarbinātie nostrādā pusi laika lauksaimniecībā un lauksaimnieciskajai ražošanai neizmantotās LIZ platības var tikt izmantotas citiem saimnieciskās darbības mērķiem, ņemot vērā to izvietojumu un kvalitatīvo sastāvu. Balstoties uz šiem pieņēmumiem tiek noteikts saimniecību rīcībā esošo resursu izmantošanas sadalījums starp lauksaimniecisko ražošanu un saimnieciskās darbības dažādošanu.

Zemgales reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas modelis iekļauts 5.3.attēlā.

Avots: darba autore veidots izmantojot aprēķinu un aptaujas rezultātus

5.3.att. **Zemgales reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas grafiskais modelis**

Kā liecina 5.3.attēlā iekļautā informācija, Zemgales reģionā lauku saimniecības lauksaimnieciskās produkcijas ražošanai izmanto 58% darbaspēka un 80% no lauksaimniecībā izmantojamās zemes platībām, kas izriet no aprēķiniem darba ceturtajā nodaļā. LIZ izmantošanas rādītājs Zemgales reģionā ir augstākais starp reģioniem. Šeit raksturīgs lielākais augkopības specializācijas saimniecību skaits, par ko liecina arī svarīgākās lauksaimniecības nozares reģionā – graudkopība un rapša audzēšana.

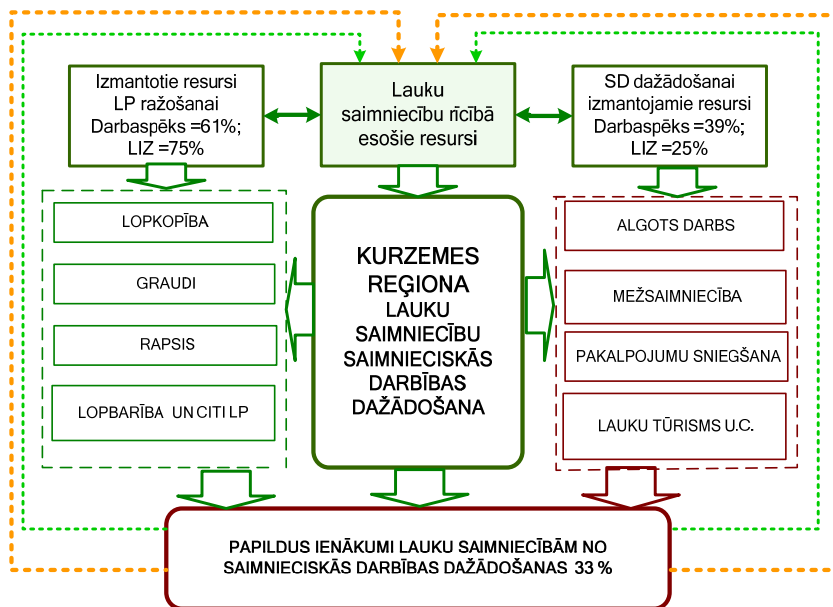
Saimnieciskās darbības rezultātā papildus ieņēmumus Zemgales reģionā gūst 35% saimniecību. Kā svarīgākie saimnieciskās darbības dažādošanas veidi pamatojoties uz aptaujas datiem tiek konstatēti pakalpojumu sniegšana ar saimniecību rīcībā esošo tehniku, lauku tūrisms un mežsaimniecība.

Kā parādīts Kurzemes reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas grafiskajā modelī (5.4.att.) lauksaimnieciskās produkcijas ražošanai tiek izmantoti 61%

darbaspēka un 75% no lauksaimniecībā izmantojamās zemes platībām atbilstoši ceturtajā nodaļā veiktajiem aprēķiniem. Reģionā lauksaimnieciskajai ražošanai tiek izmantots lielākais darbaspēka īpatsvars reģionu starpā. To var skaidrot ar salīdzinoši lielu lopkopības specializācijas saimniecību skaitu reģionā. Kurzemes reģionā tiek konstatēts otrs lielākais LIZ izmantošanas rādītājs aiz Zemgales reģiona. Šeit raksturīgas lauksaimniecības nozares piena un gaļas lopkopība un graudkopība.

Saimnieciskās darbības rezultātā papildus ieņēmumus Kurzemes reģionā gūst 33% saimniecību, kas ir zemākais rādītājs starp reģioniem un to zināmā mērā var izskaidrot ar pamatnozares – lopkopības lielāku darba patēriņu un piesaisti saimniecībai. Kā svarīgākie saimnieciskās darbības dažādošanas veidi, pamatojoties uz aptaujas datiem tiek konstatēti algots darbs, mežsaimniecība un pakalpojumu sniegšana.

Kurzemes reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas modelis iekļauts 5.4.attēlā.

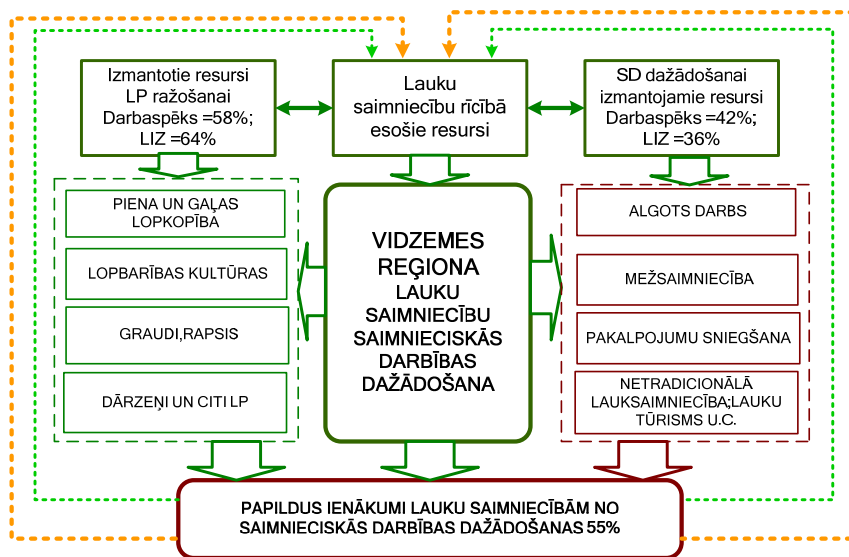
Avots: darba autores veidots izmantojot aprēķinu un aptaujas rezultātus

5.4.att. **Kurzemes reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas grafiskais modelis**

Kā parādīts Vidzemes reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas grafiskajā modelī, kas iekļauts 5.5.attēlā, lauksaimnieciskās produkcijas ražošanai tiek izmantoti 58% darbaspēka un 64% no lauksaimniecībā izmantojamās zemes platībām atbilstoši ceturtajā nodaļā veiktajiem aprēķiniem. Reģionam raksturīga piena un gaļas lopkopība, ka arī lopbarības kultūru audzēšana.

Reģionam raksturīgs lielākais saimniecību skaits, kas gūst papildus ieņēmumus saimnieciskās darbības rezultātā - 55%. Kā svarīgākie saimnieciskās darbības dažādošanas veidi pamatojoties uz aptaujas datiem, līdzīgi kā Kurzemes reģionā, tiek konstatēti algots darbs, mežsaimniecība un pakalpojumu sniegšana ar saimniecības rīcībā esošo tehniku.

Vidzemes reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas modelis iekļauts 5.5. attēlā.

Avots: darba autores veidots izmantojot aprēķinu un aptaujas rezultātus

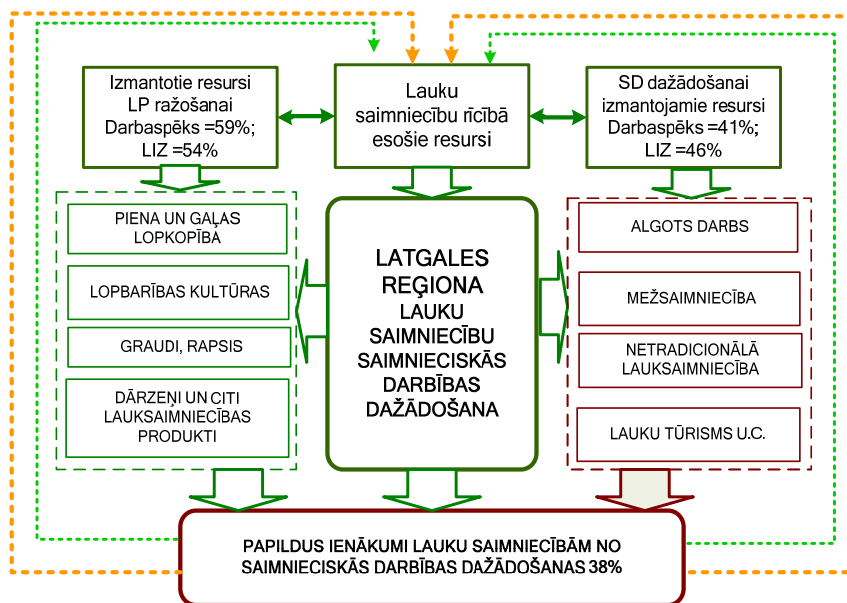
5.5.att. **Vidzemes reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas grafiskais modelis**

Kā parādīts 5.6.attēlā iekļautajā Latgales reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas grafiskajā modelī lauksaimnieciskās produkcijas ražošanai

tiek izmantoti 59% darbaspēka un 54% no lauksaimniecībā izmantojamās zemes platībām atbilstoši ceturtajā nodaļā veiktajiem aprēķiniem. Reģionā tiek konstatēts viens no augstākajiem darbaspēka izmantošanas īpatsvara rādītājiem starp reģioniem un zemākais lauksaimniecībā izmantojamās zemes īpatsvars. Reģionam raksturīga piena un gaļas lopkopība un lopbarības kultūru audzēšana.

Papildus ieņēmumus saimnieciskās darbības rezultātā reģionā gūst 38% aptaujāto saimniecību. Kā svarīgākie saimnieciskās darbības dažādošanas veidi pamatojoties uz aptaujas datiem, tiek konstatēti algots darbs /arī pensija/, mežsaimniecība un netradicionālā lauksaimniecība.

Latgales reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas modelis iekļauts 5.6.attēlā.

Avots: darba autores veidots izmantojot aprēķinu un aptaujas rezultātus

5.6.att. **Latgales reģiona lauku saimniecību saimnieciskās darbības dažādošanas grafiskais modelis**

Salīdzinot izveidotos reģionu saimnieciskās darbības dažādošanas modeļus var secināt, ka jau šobrīd, veicot saimnieciskās darbības dažādošanu, saimniecības gūst papildus ieņēmumus sākot no 33% Kurzemes reģionā līdz 55% Vidzemes reģionā.

Pamatojoties uz veikto nodarbinātības analīzi var secināt, ka reģionos ir salīdzinoši lielas darbaspēka rezerves no 39% Kurzemes reģionā no kopējiem lauksaimniecībā nodarbinātiem līdz 42% Zemgales un Vidzemes lauku reģionos.

Ņemot vērā lauksaimniecībā izmantojamās zemes izmantošanas analīzes datus, vēl ir iespējas uzlabot arī zemes izmantošanu papildus ienākumu gūšanai – Zemgales un Kurzemes lauku reģionos saimnieciskās darbības dažādošanai iespējams izmantot 20-25% LIZ un Vidzemē un Latgalē vairāk, attiecīgi 36% un 46%.

NOSLĒGUMS

Promocijas darba izstrādes gaitā tika pierādīta saimnieciskās darbības dažādošanas lielā nozīme lauku saimniecību rīcībā esošo resursu izmantošanas efektivitātes paaugstināšanā, ienākumu palielināšanā un valsts tautsaimniecībā. Ar iegūtajiem rezultātiem būtiski papildināts un pilnveidots saimnieciskās darbības dažādošanas teorētiskais pamatojums un lauku saimniecības rīcībā esošo resursu izmantošanas efektivitātes aprēķinu metodoloģija. Pētījuma rezultāti pierāda saimnieciskās darbības dažādošanas objektīvo nepieciešamību saimnieciskās darbības intensifikācijai laukos un tur dzīvojošo mājsaimniecību ienākumu palielināšanai.

Darbā atklātas saimnieciskās darbības dažādošanas attīstības iespējas Latvijā, ņemot vērā jauno Eiropas Savienības Kopējo lauksaimniecības politiku. Promocijas darbā identificētas nozīmīgākās saimnieciskās darbības dažādošanu ierobežojošās problēmas, apzinātas iespējas un priekšrocības Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos. Veikti aprēķini par lauku saimniecību rīcībā esošās zemes un darbaspēka izmantošanas dažādošanas iespējamo efektu Latvijas reģionos. Pētījumu un aprēķinu rezultātā izveidoti saimniekošanas klāsteri un izstrādāti saimnieciskās darbības dažādošanas modeļi Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales reģionos.

Promocijas darbā ietvertie pētījumu rezultāti izmantojami valsts politikas izstrādei lauku sociāli ekonomiskajā attīstībā, lauku saimniecību vadītāju izglītošanā ražošanas diversifikācijas jautājumos, kā arī valsts institūciju darbībā, kuras nodarbojas ar lauku un reģionālās attīstības politikas ieviešanu un procesu uzraudzību. Pētījumu rezultāti izmantojami jaunu studiju programmu izstrādē un esošo papildināšanai par saimnieciskās darbības attīstības jautājumiem laukos. Iegūtie rezultāti var būt noderīgi arī lauksaimniecības konsultāciju dienestu un nevalstisko organizāciju darbībā, kā arī citiem zinātniskiem pētījumiem saistībā ar saimnieciskās darbības aktivizēšanu laukos. Promocijas darba ietvaros izstrādātie saimnieciskās darbības dažādošanas teorētiskie aspekti izmantojami citās

tautsaimniecības nozarēs nolūkā paaugstināt rīcībā esošo resursu izmantošanas efektivitāti un mazināt mainīgo ārējo faktoru nelabvēlīgo ietekmi uz nozarēs strādājošo uzņēmumu konkurētspēju.

Secinājumi

1. Saimnieciskās darbības dažādošanai un tās ietekmei uz lauku saimniecību un visas lauku vides attīstību Latvijā līdz šim veltīta nepietiekoša zinātnieku uzmanība. Izveidojošās sociāli ekonomiskās atšķirības reģionu attīstībā lielā mērā saistītas ar nepietiekošo vecajās ES valstīs uzkrāto ražošanas dažādošanas pieredzes izmantošanu lauku saimniecībās mūsu valstī.
2. Lielākā resursu koncentrācija, un saimnieciskās darbības dažādošanas iespējas tiek identificētas Pierīgas reģionā, bet mazākais attīstības potenciāls vērojams Latgales reģionā. Valsts ekonomiskās politikas ietekmē reģionu attīstības polarizācija turpina pastiprināties. tā neveicina sociāli ekonomisko atšķirību mazināšanos starp reģioniem Latvijā.
3. Jaunajā ES Kopējā lauksaimniecības politikā saimnieciskās darbības dažādošana ieņem nozīmīgu vietu lauku attīstībā. Darba ietvaros izpētītā Lielbritānijas pieredze liecina, ka ES KLP paredzētais atbalsts ir veicinājis saimnieciskās darbības dažādošanos Lielbritānijā, palielinoties dažādošanas veidu skaitam un kopējam apjomam lauku saimniecībās.
4. Apkopojot teorētisko informāciju autore piedāvā savu saimnieciskās darbības dažādošanas definīciju, kura piemērota Latvijas apstākļiem:
saimnieciskās darbības virzienu, ražoto produktu skaita un produktu realizācijas tirgu paplašināšana, uzsākot jaunu preču ražošanu vai pakalpojumu sniegšanu lauksaimniecības nozares ietvaros vai ārpus tās ar mērķi efektīvāk izmantot lauku saimniecības rīcībā esošos resursus tāpat arī ģimenes locekļu nodarbināšana ārpus saimniecības papildus ienākumu gūšanai.
5. Saskaņā ar Latvijas Republikas Centrālās Statistikas pārvaldes datiem 2007. gadā 8 %saimniecību skaita gūst papildus ienākumus no saimnieciskās darbības dažādošanas. Saimniecību skaits ar papildus ienākumiem samazinājies vairāk, nekā divas reizes, salīdzinot ar 2001.gadu. Nozīmīgākie papildus ieņēmumu gūšanas veidi Latvijā ir mežsaimniecība, līgumdarbi izmantojot saimniecības tehniku un lauku tūrisms. Vienīgais reģions Latvijā, kur pretēji kopējai tendencei, vērojams saimniecību skaita ar papildus ienākumiem palielinājums ir Zemgales reģions. Šajā reģionā atrodas vairāk kā trešā daļa no kopējā saimniecību skaita ar papildus ienākumiem valstī.

6. Darbā izdarīto aprēķinu rezultāti liecina, ka darbaspēka izmantošanas dažādošanas ekonomisko pamatu veido lauku saimniecību rīcībā esošā darbaspēka nepilna nodarbināšana. Sekmējot lauku saimniecībās daļēji nodarbināto izmantošanu citās tautsaimniecības nozarēs un/vai citās lauku saimniecībās, var panākt potenciālo bruto efektu 100.7 miljonu latu apmērā gadā. Lielākais dažādojamo stundu skaits, saistībā ar lauku saimniecībās strādājošajiem nepilna laika nodarbinātajiem, tiek novērots Latgales reģionā 35,2% no kopējā apjoma lauku reģionos.
7. Aprēķinu rezultāti pierāda, ka lauksaimniecības produktu ražošanai Latvijā netiek izmantota trešā daļa no lauksaimniecībā izmantojamās zemes platībām. Lielākais dažādojamās LIZ īpatsvars tiek konstatēts Latgales reģionā no kopējās neizmantotās LIZ platības valstī. Lauku zemes izmantošanas dažādošanas potenciālais efekts valstī, izmantojot neizmantotās LIZ platības, varētu sastādīt 89 miljonus latu. No zemes alternatīvas izmantošanas viedokļa vienīgi Pierīgas un Kurzemes reģionā, citi zemes izmantošanas veidi dod lielāku pievienoto vērtību uz platības vienību salīdzinot ar lauksaimniecību.
8. Saimnieciskās darbības dažādošanas variantu izvēli lauku teritorijās ietekmē dažādi ekonomiskie un sociālie faktori, palielinās sociālo faktoru ietekmes nozīmīgums saimnieciskās darbības dažādošanas attīstībā. Kā svarīgākie saimniecisko darbību ierobežojošie ekonomiskie faktori tiek konstatēti: saimniecības atrašanās vieta, tirgus iespēja, finansiālais nodrošinājums, infrastruktūra un svarīgākie sociālie faktori: izglītība, zināšanas, motivācija.
9. Pamatojoties uz lauku uzņēmēju aptaujas rezultātiem un izmantojot klasteru analīzi, tika izveidoti četri saimnieciskās darbības dažādošanas klāsteri. Puse aptaujāto saimniecību iekļaujas klasterī, kas raksturojas ar lielākajiem ienākumiem no saimnieciskās darbības dažādošanas mežsaimniecībā, netradicionālās lauksaimniecības nozarēs, lauku tūrismā un sniedzot pakalpojumus.
10. Izstrādātie saimnieciskās darbības dažādošanas modeļi Latvijas reģionos liecina, ka darbaspēka dažādošana reģionos ir līdzīga, lielākās zemes platības saimnieciskās darbības dažādošanai tiek izmantotas Latgales un Vidzemes reģionos, Zemgales un Kurzemes reģionos izvietotās zemes lielākā mērā piemērotas lauksaimnieciskajai ražošanai. Lielākie ienākumi no saimnieciskās darbības dažādošanas tiek gūti Vidzemes reģionā.

Priekšlikumi nozīmīgāko problēmu risināšanā

1. *Lauku teritorijās lēni notiek nelauksaimnieciskās ražošanas attīstība, līdz ar to nav iespējams atrast darbu uz vietas, kvalificētais darbaspēks aizplūst, mazkvalificētais – veido augstu bezdarba līmeni.*

Priekšlikumi problēmas risinājumam LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijai.

- Pilnveidot reģionālās plānošanas sistēmu un nodrošināt normatīvajos aktos noteikto prasību izpildi, veidojot reģionu attīstības plānojumu ilgtermiņā un mazinot ārējo ekonomisko faktoru negatīvo ietekmi;
- Izdarīt nepieciešamos grozījumus normatīvajos aktos saistībā ar sociāli ekonomisko atšķirību mazināšanu reģionālā attīstībā un saimnieciskās darbības dažādošanas veicināšanai laukos;
- Nozaru politikas veidošanu un īstenošanu RAPLM veikt koordinēti un saskaņojot ar reģionu attīstības prioritātēm, kas nodrošinātu valsts un ES reģionālās attīstības atbalsta instrumentu saskaņotu darbību un lauku ilgtspējīgu attīstību.

2. *Vairākos reģionos liela daļa lauku iedzīvotāju nodarbināti nepilnu darba dienu, saņem nelielu, mūsdienu vajadzībām neatbilstošu atalgojumu.*

Priekšlikumi problēmas risinājumam LR Ministru kabinetam.

- Izstrādāt valsts ilgtermiņa politiku uzņēmējdarbības attīstībai lauku reģionos, veicinot ražošanas pārvietošanu no pilsētām uz lauku apdzīvotām vietām;
- Izstrādāt kompleksu, reģionālās atšķirības izlīdzinošu lauku ilgtspējīgas attīstības stratēģiju;
- Izstrādāt un īstenot uzņēmējdarbību atbalstošu fiskālo politiku laukos ar mērķi paaugstināt lauku vides konkurētspēju uzņēmējdarbības attīstībā un investīciju piesaistīšanā.

3. *Esošais valsts atbalsts saimnieciskās darbības dažādošanai ir nepietiekošs un neefektīvs, jo valsts institūcijas darbojas izolēti katra savu iespēju robežās, nav vienota pieeja valsts līmenī.*

Priekšlikumi problēmas risinājumam.

- LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijai sadarbībā ar citām ministrijām un valsts institūcijām apzināt un izvērtēt saimnieciskās darbības dažādošanas iespējas un nepieciešamo atbalstu Latvijas lauku reģionos, uzņemoties veicamo pasākumu koordinatora funkcijas.

- LR Centrālajai Statistikas pārvaldei nodrošināt nepieciešamo informāciju par reģionālās attīstības jautājumiem.

4. *Pieaugot sociālo faktoru nozīmīgumam saimnieciskās darbības dažādošanas attīstībā, nav nodrošināta adekvāta izglītības sistēmas pilnveidošanas bāze lauku iedzīvotājiem.*

Priekšlikumi problēmas risinājumam.

- Izglītības ministrijai pilnveidot esošās izglītības sistēmu, paaugstinot kvalitatīvas izglītības pieejamību Latvijas lauku iedzīvotājiem visos reģionos;
- Latvijas Lauksaimniecības universitātei attīstīt mūžizglītības iespējas lauku reģionos, tuvinot apmācību lauku uzņēmēju dzīves vietai;
- LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijai paplašināt informācijas klāstu un tās pieejamību lauku iedzīvotājiem, par aktuālākajiem saimnieciskās darbības dažādošanas jautājumiem (iespējām, problēmām, apmācību u.c. jautājumiem);
- LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijai piesaistīt profesionālus konsultantus uzņēmējdarbības iespēju izvērtēšanai un uzsākšanas atbalstam pašvaldībās.

5. Trūkst statistiskās informācijas par saimnieciskās darbības dažādošanas jautājumiem reģionos, valstī nav vienota reģionālā dalījuma.

Priekšlikumi problēmas risinājumam.

- LR Centrālajai Statistikas pārvaldei nodrošināt nepieciešamās informācijas vākšanu
- LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijai izstrādāt metodiku vienota reģionālā iedalījuma izveidi

INTRODUCTION

In recent years rural areas of Latvia were affected by essential changes resulting in the creation of fundamentally different socio-economic prerequisites for rural development. In the result of land reform a considerable number of small farms appeared in Latvia. One third of population lives in rural areas. In the country in general the number of employed population is growing however a share of employed in agriculture is reducing every year. In the preceding 5 years a share of full-timers in agriculture reduced from 11,4% to 7,4% and in 2007 these were 82,6 thousand persons (LV CSP – 2008).

Of all rural holdings 63% did not produce market goods in 2005. As compared with the preceding farm surveys, the number of holdings with income from additional occupation has increased and in 2005 their proportion reached 35,4% of the total number of agricultural holdings (LSSA, 2005). Proportions of farm owners and their family members who generate income from diversification in regions are different. The highest level of income is observed in Pierīga region (41%) and Vidzeme, the lowest – in Latgale region – 30,2%. A low production specialization level hinders application of modern technologies, use of economics of scale and does not facilitate increase in production efficiency of rural holdings.

Notwithstanding a rapid economic growth in recent years, Latvia is still maintaining the status of a poor country in EU. An average income level in Latvia reached only EUR 2.3 thousand in 2005 that is 20% of the average EU level. Taking into account the purchasing power standard, the results are considerably better – 37% of the average EU level but this is not adding an optimism for rural holdings whose abilities to increase their income are evaluated as insufficient (Latvijas lauksaimniecības ekonomiskais kopaprēķins, 2006).

To increase production efficiency and to respond more flexibly to changeable market requirements in circumstances of fragmentation of rural holdings, the most realistic solution is to develop diversification of economic activity known also in Latvia since 30-ties of the last century. (Ceihners A.,1937). In Western Europe such an economic model has been developing and improving according to EU Common Agricultural Policy and became an accepted practice on rural holdings.

Rural development until now has been closely tied with the development of agriculture and food production. Upon tightening of impact of international and global competition on the national economy of Latvia, the sector of agriculture is gradually reducing its dominating significance in rural development. However in

Latvia's rural areas the most significant type of economic activity still is linked to agriculture and forestry. In addition to production of agricultural products there is a slow development of production of different goods and services – tourism, crafts, construction and various services.

Trends in development of Latvia's agriculture and rural environment are to a great extent determined by the EU Common Agricultural Policy and the Latvian Rural Development Program. As a result competitiveness of rural entrepreneurship increases and there is a growing interest of population in choosing rural areas as their place of residence. Improvement of environment for economic activity and a new understanding of values are the most significant prerequisites for diversification of economic activity in rural territories.

Measures encouraging diversification in the country are being purposefully implemented since 1994 when the State aid was provided for rural holdings within the Agricultural Subsidy Program. Since 2001 Latvia's rural holdings could use SAPARD Program resources as pre-accession financing for agriculture and rural development for implementation of EU Common Agricultural Policy, harmonization of legislation. Local measures were also financed within the Program by the national co-financing. For this purpose LVL 13 million were spent until 2006. After accession to the European Union Latvia got access to rural development facilitating payments and aid according to EU Common Agricultural Policy.

Issues concerning rural development and diversification of economic activity have been widely studied in the European States. Research has been carried out within Scientific Research Framework Programs 5 and 6 on diversification in rural areas. Research results are available regarding diversification in U.K. carried out by the Rural Research Centre of the Exeter University, the Faculty of Geography of the Coventry University and the Department of Agricultural Economics of the London University. U.K. statistics has carried out some detailed surveys on the development of diversification in different periods of time. J.D. Ploeg, Professor of Wageningen University, G. Huylenbroeck, Professor of the Gent University and other European scientists had studied processes of diversification of agricultural activity in the European and other countries in a long run. Interesting research was also carried out in Finland, Helsinki University at the Department of Economics and Management. Upon getting acquainted with foreign experience on issues of diversification of economic activity, the author has got acquainted with experience of respective countries in the sphere of diversification: with Finnish scientists Leena Rantamaki-Lahtinen and scientists of the Gent University G. Huylenbroeck and M. Calus.

A research methodology of diversification of economic activity has been treated in “Possibilities of Research into Development Conditions of Multifunctional Rural Holdings” that is a joint work by Baiba Rivza, Professor of Latvia University of Agriculture (LAU), Peteris Rivza, Professor of the Latvia University of Agriculture and Maiga Kruzmetra, Associate Professor. Based on this methodology and under guidance of B. Rivza, L. Mihejeva and M. Kruzmetra the most significant diversification problems related to economic activities were explored in individual districts of Vidzeme, Zemgale, Latgale and Kurzeme regions by involving students in this work. Findings of the study are summarized in several master’s and bachelor’s papers.

Until now research in diversification in rural area were carried out in different time periods in relatively small territories – on the level of individual districts and parishes by applying different methods and it is not providing a completely scientific vision about a situation in Latvia.

Rural holdings in different regions of Latvia are an object of the study in the doctoral paper but the subject of the study is diversification, its development and improvement possibilities.

Description of the situation enables formulation of the *following hypothesis of the doctoral paper*:

Diversification is a significant instrument to increase income of rural holdings situated in rural areas and promoting rural development in Latvia’s regions.

Taking into account the topicality of the research, the object and subject of the research as well as hypothesis of the doctoral paper, the following *goal of the doctoral paper* is being laid down:

Exploration of diversification problems, identification of influencing factors, improvement of evaluation methodology for development processes, development of clusters and models of economic activity in Vidzeme, Zemgale, Kurzeme and Latgale regions.

The following tasks are set up to achieve the goal of the doctoral paper:

1. to explore theoretical aspects of diversification and to clarify its importance in the economy and socio-economic development of regions;
2. to clarify the impact of EU CAP on diversification in the U.K. and Latvia;
3. to clarify an opinion of rural businessmen and experts on factors and problems influencing diversification in Vidzeme, Zemgale, Kurzeme and Latgale regions;
4. to improve the determination methodology of the need for diversification and evaluation of efficiency;

5. to set up clusters for diversification and to develop diversification models of economic activity in Vidzeme, Zemgale, Kurzeme and Latgale regions.

Limitations of the research

Due to size limits of the study it does not cover Pierīga region. Discussions of focus groups to clarify the expert opinion on problems of diversification of economic activity have been carried out in Vidzeme region. Such a choice is justified by the facts that Vidzeme is one of the most active regions in Latvia in terms of diversification of economic activity therefore it is assumed that businesspeople and rural holdings in this region adopt innovations and respond to changes earlier than others.

In the doctoral paper, regulatory enactments and other ***information sources*** divided into the following groups have been used:

- European Commission legislation;
- Latvia's law, Regulations of the Cabinet of Ministers and other regulatory enactments;
- Data of the Central Statistical Bureau);
- Information and data provided by the State land Service, the Ministry of Agriculture and the Rural Support Service
- Studies carried out and publications by Latvia's and foreign research institutions;
- Theoretical, analytical and scientific literature;
- Other information sources according to the list of literature used.

In the doctoral paper general qualitative and quantitative ***research methods*** in economics have been used, to analyze and explore the EU Common Agricultural Policy, experience of the European States and scientific research the methods of monographic and historic approach as well as logical approach, scientific induction and deduction, analysis and synthesis methods have been applied.

To explore factors influencing diversification, to evaluate their impact and opportunities the quantitative sociological research methods (questionnaires) and qualitative sociological research methods (discussions of the focus group) have been applied. Evaluation of data was carried out using sociological analysis methods: analysis of secondary data and documentary analysis methods. Inquiry data was processed applying statistical analysis methods: descriptive statistics, disclosure of contiguity of features by applying contingency analysis, cross-tabulations, univariate analysis, Pearson's correlation, as well as inferential statistical methods – Chi-square test, One-Way ANOVA and Linear Regression.

The research covered by the doctoral paper consists of 5 chapters.

Chapter 1 deals with a theoretical description of the subject-matter, explores development and the nature of diversification. There is a discussion launched between works of different authors on the notion of diversification and its evaluation indicators. Summarized evaluation of leading concepts on diversification is given here. The author explains the notion of diversification and gives classification of diversification types of economic activity. The chapter is dealing with diversification within the sector of agriculture and some sectors of national economy, its negative and positive side-effects. The chapter dwells on internal and external factors influencing diversification, efficiency assessment method of utilization of resources.

Chapter 2 deals with the impact of Regional Development Policy on diversification of economic activity. There are economic characteristics of Latvia's regions and results of surveys on rural holdings with additional income from other types of economic activity carried out by CSB provided in the chapter. The chapter tackles EU economic policy and its impact on diversification processes of economic activity in the U.K. and Latvia.

Chapter 3 provides an analytical assessment of social and economic factors influencing diversification from the point of view of experts, arranging a discussion of the focus group. The longitudinal research design gave a possibility to assess the dynamics of the impacting factors. In the chapter, the opinions of rural people on the possibilities and problems of economic activity diversification in the regions of Zemgale, Vidzeme, Kurzeme, and Latgale were compiled and analyzed on the basis of the survey results.

In Chapter 4, according to the methodology presented in the theoretical part, calculations were carried out on a possible effect of an improved use of labor and land in Latvia's regions.

Chapter 5 describes the established clusters of economic activity and identifies diversification models in Vidzeme, Zemgale, Kurzeme and Latgale regions. By using the calculations on the use of land and labor in the regions carried out in the research and the farmers' survey results, economic activity diversification models in the regions of Vidzeme, Zemgale, Kurzeme, and Latgale were identified.

Final Chapter of the doctoral paper provides formulation of the most significant problems and proposals for solution. The research is set out on 180 pages, various data are summarized in 56 tables, 64 figures are used to explain the text and 34 annexes are attached. To the purpose, of the 282 sources of information have been used.

Within the framework of the research it is clarified that the hypothesis set forward in the research - *Diversification is a significant instrument to increase income of*

rural holdings situated in rural areas and promotion rural development in Latvia's regions – has been proved. The topicality of the research and hypothesis formulated in the doctoral paper, goal and tasks determine the need for defining the following *thesis of the doctoral paper to be defended*:

1. diversification in Latvia's regions is an objective necessity to facilitate increase in efficiency of utilized resources at disposal of rural holdings and to generate more income;
2. diversification on Latvia's rural holdings is influenced by different, rapidly changing, socio-economic factors which are difficult to foresee;

Diversification in rural areas must be broadened, taking into account the regional division of clusters identified in the paper and the diversification models of economic activity offered in the paper.

Scientific significance of the paper

The doctoral paper identifies the most significant diversification problems encountered in Latvia's regions. Based on inquiries 4 clusters of economic activity characteristic for Latvia's rural regions have been established. Based on the calculations and experts' opinion diversification models of economic activity in Vidzeme, Zemgale, Kurzeme and Latgale regions have been identified. A longitudinal study of the impact of economic and social factors on diversification in Vidzeme region has been carried out that allows a conclusion that diversification is influenced by both economic and social factors upon increasing in significance of social factors.

Importance of the paper for the national economy

Research results incorporated into the doctoral paper and published can be used in activities of institutions involved in regional development upon drawing up of rural development policy, concepts and programs. Research results can be used by advisory services and non-governmental organizations in preparation and implementation of training programs for rural businesspeople. Research results of the doctoral paper can be adapted to all other Latvia's regions.

1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF DIVERSIFICATION

Chapter 1 of the doctoral paper is set out on 38 pages, the text is supplemented by 8 explanatory figures and 29 formulas. Changes in economic activity in rural areas and in rural socio-economic environment have taken place thanks to different diversification processes concerning production and marketing of agricultural

products. Subjects of economic activity living in rural areas are constantly attempting to increase their income by a more efficient use of resources at their disposal. This fully coincides with basic principles of a rational behavior of an individual in circumstances of the market economy, which upon encountering with realistic production conditions, obliges economically active population living in rural areas to constantly look for new combination of inputs and local conditions to satisfy their material and immaterial needs to a fuller extent.

Experience of the European countries shows that diversification is one of the most effective means fostering development of economic activity and sustainable development of a respective rural territory (Gilg. A.W.,1995). Upon carrying out an entrepreneurial activity, a subject of economic activity attracts labor, pays salary to hired labor, purchases other inputs and goods of intermediate consumption, pays taxes and thus participates in economic development processes of the country. Therefore diversification and its opportunities act as the *development catalyst of entrepreneurship in rural areas*.

1.1.Socio-economic character of diversification

Diversification in a long-run is a broadening of opportunities to use more efficiently and with a higher return the resources being at the disposal of a rural holding. In the economic context of a short-term diversification of economic activity the following significant elements are identified in connection with entrepreneurship in rural environment:

- to use more efficiently the resources being at the disposal of a rural holding to increase the total net income;
- to use more efficiently the resources being at the disposal of an economic unit in production of other products also if resources are fully utilized in agricultural production, without surplus;
- to diminish production risks at rural holdings caused by changeable and not infrequently unfavorable agri-climatic conditions, limitations of threats.

Goals of diversification agricultural production, changeable prices and other external of economic activity are closely related to conditions promoting diversification of production in rural areas, optimization of quantitative and qualitative composition of the resources at the disposal of a rural holding as well as other specific economic conditions in every region of the country. Taking into account the explored definitions of diversification and according to opinions produced on economic content of diversification and its singularities, the following

general goals of diversification are being defined by dividing them into two groups:

- 1) goals of diversification on the level of a rural holding,
- 2) goals of diversification on the level of a rural region and the country.

In the language of scientific articles and conversational language instead of the notion “to do in different ways” usually is used the notion “diversification” that is more appropriate for scientific language usage practice and it is easily perceivable in different languages: English “diversification”, German “diversification” or “diversifizierung”, Latvian – “diversificēšana” or “diversifikācija”, Russian – “(Economic Record Keeping and Labor Organization Terminology, 1995)[Ekonomikas, lietvedības un darba organizācija termini,1995]. The notion „diversification” is a merger of two latin words „-diversa”- different and „facere” – to do (Latvian Encyclopedia, v.35) [Latviešu konversācijas vārdnīca 3,5 sēj.]. So a Latin word „diversifacere” was formed, which transformed into a form more suitable for Latvian phonetics, sounds as „diversifikācija”.

The literature on economics contains different viewpoints - diversification pros and cons. Diversification can be both with a value increasing and value decreasing impact. The study of London University on *Agricultural Diversification: a Review of Methodological Approaches and Empirical Evidence, 2000* shows that basically small farms are engaged in diversification.

The transition from specialization to diversification reduces both production and price risks (Rosegrant et.al, 1995). Whereas other economists show that:“... the more production is diversified the more positive correlation between prices occurs and the lower is income from diversification” (Quiroz and Valdes, 1995). If diversification combines agricultural and non-agricultural activities, price correlation is small, if at all and thus diversification yields income on the basis of risk reduction particularly in case when diversification is linked to employment outside a respective rural holding (Kimhi and Bollman, 1999).

Abundance of terms has developed alongside with diversification to characterize such activities of rural holdings as part-time farms, pluractivity or multifunctionality.

Part-time farming is also considered as diversification where an owner or his/her spouse combines non-agricultural activity with farming. In this case the owner or his/her spouse is a part-timer (Gasson, 1986). The part-time farming definition is rather associated with diversification of labor use – off-farm activities of the owner and his/her family members. Diversification of land and capital use is focused on extension of utilization directions of capital and land resources on-farm as well as off-farm (Evans and Ilbery, 1993). Other scientists of economics also associate diversification

with multifunctional farming – agricultural activity, which include other additional profitable on-farm or off-farm economic activities (MacKinnon, 1991).

The term „pluractivity” is originating from French word „pluractivite” (Fuller, 1990) and it characterizes many-branched rural holding where agricultural production is combined with non-agricultural activities working both on-farm and off-farm. Thus „pluractivity” incorporates diversification of land, capital and labor on part-time farms (Evans and Ilbery, 1993).

J.D.Ploeg, Professor of the Gent University pointed out at the conference in Salzburg (Rural Development and the Mobilization of Local Actors, 2003) that nowadays economy of the European rural regions is multi-sectoral that influences also micro level, developing new many-branched (polivalent) rural holdings, which are characterized for: pluractivity, broadening and deepening of economic activity. By pluractivity this scientist understands a situation when a family member of a rural holding generates a considerable part of income from off-farm activity. By broadening of economic activity is explained a situation when agricultural production on a farm is supplemented by non-agricultural activities, for example, construction or repairs or provision of different services. By deepening of economic activity the author of the article explains a transformation of agricultural production, producing quality products with a high value added (organic farming) or establishing on-farm processing of agricultural products, shortening the distance between a product and consumer, J.D.Ploe notes that new type rural establishments, which are forming on the basis of rural holdings turn into many-branched establishments, they are operating in several branches by applying pluractivity, broadening and deepening of economic activity that is closely tied with the economic development of a rural region.

Upon exploration of the aforementioned definitions of the diversification notion and evaluation of their advantages and shortcomings in the context of the doctoral paper, the following explanation of the notion is suggested:

Diversification – *directions of economic activity, broadening of the number of products and outlets, starting production of new products or provision of services within or outside the sector of agriculture with a view to a more efficient utilization of resources at the disposal of a rural holding just as employment of family members outside a rural holding to obtain additional income.*

Importance of diversification in rural development

Diversification in rural areas is to great extent associated with the State support system for development of the national economy, which must create the necessary prerequisites to implement rural diversification in the country on the whole and in rural regions in particular. Practical possibilities for diversification depend on both

local circumstances and readiness of population to change or diversify their occupations. However a man can take such a decision only in a favorable environment and its presence or absence depends on rural development policy in the country in general and on the policy pursued by local self-government in particular in every region.

Economists and politicians of the most developed European States consider rural environment as a significant element in the socio-economic system therefore a constant attention is paid to diversification in connection with the development of rural environment. A vision of scientists to rural development is treated in the book by A. Gilg about rural planning policy (Gilg, A.W., 1991)

Many economists of the most developed States of the world consider diversification of economic activity as an effective means in a sustainable development of rural areas (Evans and Ilbery, 1993). Economists have found out that in European Union Member States diversification of economic activity is characteristic for the following significant development trends:

- production, processing and marketing of agricultural products;
- rural holdings engaged in non-agricultural entrepreneurship;
- within rural tourism, landscape formation, crafts;
- non-traditional agriculture and other forms;
- paid work on another farm or provision of services;
- within the sector of agriculture
- paid professional work outside a rural holding in other sectors of the national economy.

Diversification in the context of development of rural regions basically must be viewed upon from the following aspects: diversification of economic activity in rural territories and diversification on farms and household plots of those living in the countryside. Within limits of the paper a significance of diversification in socio-economic processes of rural environment is being analyzed and studied in a wider and narrower aspect:

1. diversification within the sector of agriculture or diversification in its narrower sense. It is formed basically by changing a quantitative and qualitative composition of agricultural products and by maintaining an absolute majority of agricultural products produced within the total value of production volume;
2. diversification outside the sector of agriculture or diversification in its wider sense that provides a possibility to achieve a higher utilization rate of resources being at disposal of a holding and yields more benefit for the public.

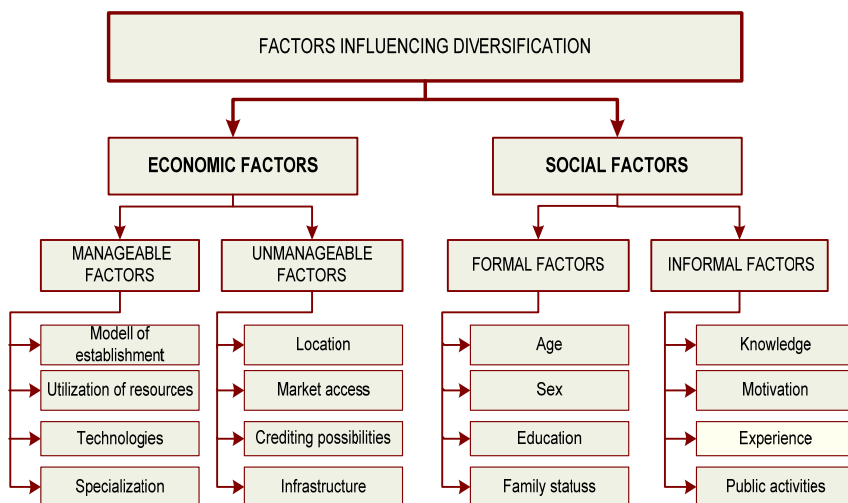
1.2.Factors influencing diversification

Diversification is closely related to a basic contradiction of the science of economics – increase in efficiency of utilization of economic resources to satisfy the growing needs of the public. Diversification processes of goods and services offered on the market are more or less influenced by the goal, development character and more significant trends under impact of different internal and external factors of a respective economic system. Thus diversification process of economic activity of a rural holding is a product created by factors influencing the development of a respective economic system. Therefore there is a close correlation between diversification goals and goals of the economic system where the diversification object exists.

Latvia being under the impact of the European Union economic system is compelled to take into account EU socio-economic policy objectives and this to a great extent influences diversification processes of economic activity in the national economy and the sector of agriculture. External factors on the national level and global level usually have a similar impact on all subjects of economic activity in rural areas. This is not true for internal factors. Therefore more attention is paid to internal factors influencing diversification. Further in the text internal factors are being characterized and assessed by dividing them into two groups (Rivza B., Kruzmetra M., 2001):

- economic factors influencing diversification;
- social factors influencing diversification.

Composition of factors influencing diversification is shown in Fig. 1.1.

Source: the figure created by the author (Rivza B., Kruzmetra M., 2001)

Fig.1.1. Factors influencing diversification

As it is obvious from the classification of factors influencing diversification shown in Fig. 1.1., economic factors are divided into manageable and unmanageable factors. The manageable factors cover models of establishments, labor consumption, technologies and specialization that characterize activities and development conditions of a rural holding, which are managed, planned and controlled by a manager or owner of a rural holding. By unmanageable economic factors is understood the location, market access, credit possibilities and infrastructure. These are factors, which to a large extent influence entrepreneurship but which are difficult or impossible for the manager to influence. Whereas social factors are divided into formal and informal factors that characterize a quantitative and qualitative conformity of labor to farming diversification. Formal social factors are: age, sex, education and family status. Informal social factors are: knowledge, motivation, experience and public activity.

1.3.Socio-economic necessity for diversification and a methodology of its assessment

Upon purchasing the necessary production inputs to implement projects of diversification, a rural holding must take into account, that increase in one

production factor without changing amount and quality of other factors involved in production, gradually reduces the return of the purchased resource unit. In the theory of economics such regularity is known as the law of diminishing returns, which discloses a limiting character of increasing in production volume upon changing of one production factor (Pindyck R.S., Rubinfeld D.L., 1992).

Taking into account the mathematical equations shown in subdivision 1.3. of the doctoral paper in relation to supplementing of resources and their use with a view to production diversification, a following significant conclusion can be made in relation to utilization of unchangeable resources at the disposal of a rural holding and supplementing of a changeable resource:

On a rural holding having one or two unchangeable production factors at its disposal, production diversification measures will be successful only if increment in value of output is higher than costs of the changeable factor involved in production, taking into account prices for other production factors.

Theoretical conclusions given in the doctoral paper concerning changes of the diversified product, changing amount of input involved in production, have a considerable practical significance in determination of the need for diversification of economic activity. In this case two approaches are possible:

- *a critical need for diversification* caused by a sharp reduction in efficiency of utilization of resources;
- *a desirable diversification* is focused on ensuring of a better utilization of resources.

Assessment of diversification efficiency of labor use employed on rural holdings

In a constantly changing agricultural production environment rural holdings encounter necessity to diversify the use of labor at its disposal. Topicality of this issue is made even stronger by unfavorable climatic conditions, which diminish possibilities to fully carry out technologically necessary cultivation activities on sowings and to harvest everything that has been grown. To compensate at least partly the losses caused by climatic conditions, rural holdings being in such and other unfavorable conditions, will attempt to diversify the use of labor in a following way:

1. diversification of the use of full-timers or replacement diversification – provides a possibility for a higher qualification labor – family members to work outside the sector of agriculture, involving less qualified labor or increasing a work burden for the rest of labor employed on a rural holding;
2. diversification of the use of part-timers or supplementary diversification – provides a possibility to use free hours of a working day to generate additional income at non-agricultural establishment. This enables the labor employed on

a rural holding to supplement their income derived from agricultural production by participating in production of other goods and services.

In the first case it will be advantageous for a rural holding to work outside if at another establishment for the labor sold it is possible to receive a higher wage per one time unit. Calculation made in the paper uses data on wage of labor employed in different sectors of national economy. This provides a possibility to determine an effect obtained in the result of diversification of labor use, working full-time at establishments outside the sector of agriculture.

To analyze the level of wages paid in sectors of national economy and other data, the VACR classifier accepted in the State statistics is used in the doctoral paper. For the purpose of presentation names of sectors are abbreviated and, if necessary letters are used for designation. Individual sectors of national economy are joined together due to their insignificant proportion in production of value added, assuming that they have not a considerable impact on the study results.

Changes made in the grouping of sectors of national economy and in the name are summarized in Annex 1. According to NACE classifier in major part of statistical surveys the sector of agriculture is shown together with hunting and forestry. Within the research this is considered as data suitable for the situation determined by such major considerations:

- value added produced in the sector of agriculture constitutes more than 80% of the total value added produced in agriculture, hunting and forestry;
- in agriculture is employed more than 85% of labor totally employed in agriculture, hunting and forestry;
- larger or smaller forest areas are managed by many rural holdings thus production of agricultural products is combined with production of forestry and hunting products;
- forestry and hunting participate in diversification of economic activities on a rural holding.

To assess diversification possibilities of the labor use, the changes of wages in sectors of national economy in the period from 2002 to 2007 have been analyzed in Chapter 4 of the doctoral paper. To determine a possible effect derived from diversification of the labor use on a rural holding a following method was applied. A group of sectors of national economy according to NACE classifier was taken as the basis. Based on analysis of changes in wages in public and private sector and the comparison of wages in the sector of agriculture with other sectors of national economy, the labor replacement and supplementary effect was determined.

To obtain a better result from the effect of the diversified use of part-timers employed on a rural holding average wages in regions have been used – a net and gross labor diversification effect is being determined. To determine a gross effect the following equation is used:

$$DBE_{VDA} = [DLF_G - \sum_{m=1}^{12} \sum_{i=1}^n (ND_i \times NL_i)] \times BDA_{VR} \times K_{DR} \quad (1.1)$$

where DBE_{VDA} – a gross annual effect of diversification of the use of part-timers employed on a rural holding;

DLF_g – annual fund of working time in hours;

ND_i – a part-timer;

NL_i – number of hours worked by a part-timer;

BDA_{VR} – gross annual average salary in a region per hour;

M – number of months in a year;

N – number of part-timers;

K_{DR} – labor diversification coefficient in a region.

The coefficient of labor use diversification is determined using the following equation:

$$K_{DR} = \frac{\sum NL_R}{\sum DNL_R} \times 100\%, \quad (1.2)$$

where K_{DR} – labor diversification coefficient;

DNL_R – working time in hours worked in a respective region;

NL_R – part-time working time in hours worked in a respective region;

To determine a net effect from diversification of the use of part-timers employed on rural holdings the following equation is used:

$$DNE_{VDA} = [DLF_G - \sum_{m=1}^{12} \sum_{i=1}^n (ND_i \times NL_i)] \times NDA_{VR} \times K_{DR} - \sum_{i=1}^n (ND_i \times CD_i) \quad (1.3)$$

where DNE_{VDA} – an annual net effect from diversification of the use of part-timers employed on rural holdings;

C_i – involved in diversification measures of the labor use costs of the subject i associated with the use of additional employment possibilities, working at another establishment.

Data analysis and calculations are shown in Chapter 4 of the doctoral paper.

Information obtained in the result of calculations concerning the number of working hours missed by part-timers in regions that could be used while working

in other sectors or carrying out other economic activities. In the result by applying an average regional wages method a gross effect from diversification of the use of labor employed on rural holdings is determined in regions of the country.

***Assessment of diversification possibilities of the use of land
at disposal of rural holdings***

The economic effect from diversification of the use of land at disposal of rural holdings is determined by the following assumptions and limitations:

- every economic activity either urban or rural is associated with the use of land as an economic resource;
- development of the national economy and private entrepreneurship as well as enlargement of cities is usually linked with transformation of agricultural land for another uses;
- land as a production resource is used in production of goods and services as well in production of value added in sectors of national economy;
- land fertility, physical and chemical properties are used only in economic activity associated with plant production and forestry;
- in other sectors of national economy land is used basically as part of a building;
- diversification of the use of land on rural holdings is associated with the use of land in the best and most efficient way;
- diversification of the use of land is considered as the least flexible resource as compared with diversification possibilities of the use of other resources at the disposal of a rural holding;
- rural holdings are acting rationally in diversification of the use of land, this means that land is used in the best possible and effective way and the use of land in agricultural production is considered as one of the alternatives.

Taking into account the abovementioned limitations and assumptions concerning diversification of land use, rural holdings will use land areas at their disposal for agricultural production if resources used in this way provides the highest net income as compared with other ways of land use. In this case also other subjective and objective reasons are taken into account, which influence land use for agricultural production and limit this use for other purposes.

To determine an economic effect from diversification of land use the method of comparison per one land unit of value added produced in the result of economic activity is applied. Application of the method is carried out as follows:

- first of all agricultural land area not used in agricultural production is determined as broken down by regions and the need for diversification of the use of land is assessed, applying a proportion of unused land area in the total area of land;
- quantitative and qualitative indexes broken down by regions of land areas used for different purposes are determined;
- use of land in the sector of agriculture and other scopes of economic activity is determined, taking into consideration purposes of land use;
- value added produced in the sector of agriculture per one unit of agricultural land is calculated;
- value added produced per one unit of land, which is used for other economic activities, is calculated;
- the results obtained are compared, evaluated and conclusions are made on the most advantageous diversification type of land use in every region, taking into account information collected by governmental services concerning land use for economic activity of different purposes;
- an effect from diversification of land use broken down by regions is determined taking into account the value added produced in agriculture and other sectors of national economy in regions.

To determine the effect from diversification of land use, data collected by the Central Bureau of Statistics, the State Real Estate Cadastre, the State Land Service and the Rural Support Service of the Ministry of Agriculture have been used. Analysis of data and calculations are incorporated in Chapter 4 of the doctoral paper. In the result of calculations the structure of land use is clarified for different purposes of economic activity, the value added produced in different types of economic activity is compared that provides a possibility to clarify land use alternatives in regions.

1.4. Impact of economic globalization and methods applied to assessment thereof

In this doctoral paper the impact of economic globalization on diversification on rural holdings is revealed, using significance of imported and exported goods on the use of resources at the disposal of rural holdings as well as migration of labor abroad. These global factors – exports and imports of agricultural goods and foodstuffs as well as imports of labor resources is considered as the most significant conditions facilitating diversification on rural holdings.

It is important to note that the flow of agricultural products and foodstuffs is basically determined by the existence of absolute and comparative advantages in the country producing agricultural products regarding the most adequate and less expensive resources needed for production of relevant products, without taking into consideration the State aid for agricultural producers.

2. REGIONAL ASPECTS OF DIVERSIFICATION

Part two of the doctoral paper is made out on 41 page, the data used and calculation results are shown in 6 tables, the text is supplemented by 19 figures. Possibilities of economic activity in Latvia's regions are considerably different. The differences can be traced in uneven economic development and economic activity of territories, employment and unemployment rates, income levels of population, conditions of social and cultural life.

The basis of regional economic development is a competitive entrepreneurial environment, developed infrastructure, socially and economically active population therefore the most suitable tools must be chosen for diversification on rural holdings and a competitive development of some regions.

2.1.Regional development policy aspects and impact on diversification

After the restoration, of independence in Latvia the regional policy activated in 1995 when the government laid down in its declaration: "... we consider as the major goal of regional development an optimum allocation of production factors and social infrastructure on the whole territory of Latvia, decentralized, balanced territorial development" (Regional Development in Latvia, 2004). Gradually the legal basis for regional development, a considerably improved theory and practice of territorial planning was established. Alongside with the development of legal basis the institutional framework of the regional development has been changing. Capacity and ability of self-governments and governmental institutions to cooperate in policy planning and implementation has gradually increased.

If a negative impact of market economy is not averted, then the difference between economically stronger and weaker regions not only persists but even increases. This can be explained by the fact that there are more favorable circumstances in economically stronger regions for investments: developed infrastructure, qualified

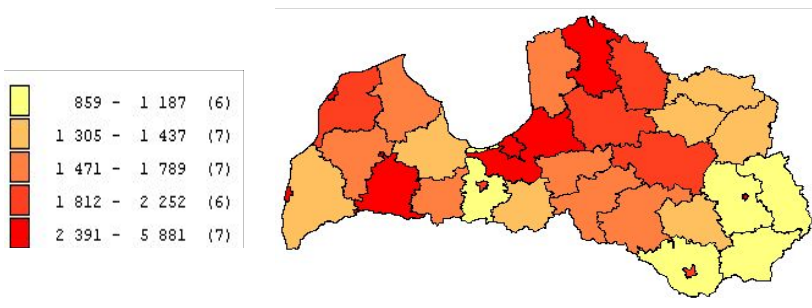
labor, availability of different services, etc. Economic prosperity tends to concentration but poverty increases poverty.

2.2.Characteristics of Latvia’s regions

In the doctoral paper the division of the country into regions is done according to Regulations of the Cabinet of Ministers No 271 of 28 April 2004 “On Statistical Regions of the Republic of Latvia and their Administrative Units” according which the territory of Latvia is divided into 6 regions and 26 rural districts. To characterize the rural environment, big cities of the State significance are excluded from statistical regions, forming a separate group. Socio-economic characteristics of rural regions prove that there are great differences between regions of Latvia on the one side and regions and cities on the other side; it also reveals a strong dominance of Pieriga region among the rest of regions.

GDP per capita considerably differs even among regions of Latvia. The region with a highest GDP per capita is Pieriga rural region - LVL 2153, whereas in Latgale rural region this index is the lowest – LVL 1 132 per capita – almost twice as less.

A more detailed notion about the GDP per capita in the territory of Latvia is shown in Fig. 2.1., where it can be seen that districts with a higher GDP per capita are situated in Pieriga, Vidzeme and partly in Kurzeme regions, whereas districts with a lower economic activity are in Latgale region.

Source: developed by the author according to CSP data

Fig. 2.1. GDP in Latvia’s districts and cities per capita, LVL in 2007

In rural regions the major elements of infrastructure, including motor roads, are physically and morally obsolete and do not conform to needs of modern socio-

economic development. The highest concentration of resources and thus economic development is obvious in Riga and adjacent territories whereas the lowest indexes in major cases are in Latgale region.. The observed trends are moving towards increasing and neither encourage, diminishing of economic differences nor comply with basic principles of the State regional policy.

2.3.Socio-economic aspects of diversification in Latvia's regions

In the period of time from 2002 to 2007 there were four statistical surveys of rural holdings carried out in Latvia – 2001, 2003, 2005 and 2007. In the period of study it became obvious that the number of rural holdings, which were engaged in diversification with a view to generating of additional income, were reducing in number. In 2007 there were 10 thousand rural holdings or 8, 8% of the total number of economically active rural holdings, which received additional income from diversification but in 2001 there were 17,4 thousand holdings or 12,3 %. Such a trend towards reduction of diversification is showing in all the regions, excluding Zemgale region where there is 17% increase. The most considerable reduction – 65% shows in Latgale region and 52% in Kurzeme region. Sectors, which are more often involved in generating of additional income, are forestry and provision of services or contract work, using machinery and equipment of a rural holding as well as tourism. A positive trend is increasing in number of holdings, which generate additional income from diversification in several sectors simultaneously – in 2001 it constituted 8% and in 2007 – 11% of the total number of holdings.

The number of rural holdings involved in diversification in the country on the whole with directions of diversification is shown in Table 2.1

Table 2.1.

Rural holdings generating additional income from other types in Latvia

Types of activity	Number of holdings by years				2007./2001. %
	2001.	2003.	2005.	2007.	
Number of holdings with additional income	17 379	8 212	11 089	10 043	57.8
Rural tourism	303	426	1044	593	195.7
Crafts	339	328	240	158	46.6
Processing of agricultural products	425	261	178	151	35.5
Forestry	6 714	4 909	7 195	6 984	104.0
Wood processing	981	739	720	466	47.5
Fishery	166	182	200	101	60.8
Aquaculture	151	188	183	207	137.1
Energy production	40	35	45	23	57.5
Contractual jobs	2 360	1 685	1 816	1 691	71.6
Other sectors	7 41	724	1270	1019	13.7
Number of holdings engaged in several types of activities					
Two	1209	896	1239	964	79.7
Three	116	130	75	129	111.2
More than three	29	31	75	38	131.0

Source: developed by the author, using CSP data

As shown in Table 2.1. rapid increase in number of participants is obvious in sectors covering a relatively low number of holdings such as rural tourism and aquaculture. In general the number of holdings, which participate in forestry sector, is growing in Latvia. The number of holdings carrying out economic activity associated with processing of agricultural products, getting involved in crafts, wood processing and different contractual jobs is reducing.

Major sources of additional income in 2007 in Latvia are diversification in forestry, provision of services on contractual basis, rural tourism, wood processing and activities in other sectors, for example, in retail network.

A positive trend is shown in broadening of additional economic activity types on rural holdings in different regions. In the accounting period the number of holdings where production is being diversified in two ways reduced by 20,3% but the number of holdings with diversification in three and more ways has increased respectively by 11,2% and 31,0%.

2.4. Impact of EU economic policy on diversification

In the 21st century the approach towards rural regions and agriculture in the Europe changed fundamentally - ongoing is the rebirth of rural regions and agriculture in a new quality as a result the understanding of diversification is changing. Rural areas are fulfilling social functions – encourage employment, an attractive landscape, recreation areas and comfortable living areas in the natural environment are developing.

Within the Latvian Rural Development Plan 2004-2006, under the rural development measure “Transformation of Rural Territories and Promotion of Development” some essential measures have been implemented to increase and diversify employment in rural regions, to enhance employment opportunities outside traditional agriculture and facilitate the use of renewable energy resources, diminishing unemployment, increasing income of rural population and alternative types of income and employment possibilities.

The total financing provided within the CAP for Latvia for the period 2007-2013 amounts to more than LVL 2.3 billion, including the State financing – LVL 1,3 billion.

For a new programming period the following four basic strategic directions have been outlined:

- improvement of competitiveness of agriculture, food industry and forestry;
- environmental and rural management;
- improvement of life quality in rural areas and diversification of rural economy;
- LEADER approach (Agriculture and Rural development, CAP guidelines, 2006).

When comparing CAP guidelines, development of diversification under the CAP impact in the U.K. and CSP LSSA survey results, which show diminishing diversification in Latvia on the whole and in major part of regions it must be concluded that the policy and aid measures implemented neither encourage diversification in Latvia’s regions nor comply with CAP objectives.

Impact on diversification in the U.K of the EU economic policy

As shown by experience of the European States diversification is one of the most effective means for the development of economic activity and ensuring of sustainable development of rural territories. Research in the U.K shows, that the CAP is facilitating the development and spreading of diversification. Research carried out in the U.K. on diversification of economic activity demonstrates a close link of agricultural and rural development of the European States to the Common Agricultural Policy – it has facilitated diversification of economic activity in a

certain period of time and is building up the basic strategic directions. In old EU Member States this development was gradual by using personal capital and EU aid as well as traditions of family companies.

3. SIGNIFICANCE OF FACTORS INFLUENCING DIVERSIFICATION AS ASSESSED BY EXPERTS AND RURAL BUSINESSPEOPLE

Chapter 3 of the doctoral paper is made out on 39 pages, data and calculation results are shown in 13 tables, the text is supplemented by 29 figures.

To clarify the impact of economic and social factors on diversification, according to description of factors in the theoretical part, discussions of two focus groups were carried out in Vidzeme region, with an unchangeable composition of experts and with an interval of 5 years. A longitudinal study provided a possibility not only to clarify factors influencing diversification but also to assess a dynamics of their impact.

To learn the opinion of owners of rural holdings on possibilities to diversify economic activity and conditions hindering this process as well as common and distinctive features of regions upon diversifying economic activity, rural businesspeople have been inquired in Vidzeme, Zemgale, Kurzeme and Latgale regions.

3.1. Assessment of factors influencing diversification

A qualitative method was used in the study – discussion of the focus group. Farmers, managers of agricultural and processing companies, employees from banks, self-governments and governmental institutions involved in agricultural and rural development, were invited as experts. In total 13 persons. Comparing discussion results of 2008 and 2003 it can be concluded that the impact of social factors is growing, particularly informal social factors: the impact of knowledge and motivation for diversification and respectively reduces the impact of economic factors. Results of inquiries are shown in table 3.1., social factors are given in bold type.

Table 3.1.

**Ranging of basic economic and social factors,
influencing diversification**

Factors according to their significance	Current situation		Desirable situation	
	2003.	2008.	2003.	2008.
1.	Market	Market	Market	Knowledge
2.	Technologies	Technologies	Education	Education
3.	Location	Education	Experience	Technologies
4.	Education	Knowledge	Knowledge	Market
5.	Knowledge	Motivation	Motivation	Motivation
6.	Specialization	Location	Technologies	Experience

Source: author's calculations using results of inquiry of the focus group experts in 2003 and 2008

The basic factors influencing diversification in the group of economic factors both in the current and desirable variant the following economic factors were mentioned: market opportunities and technologies, increasing the significance of technologies. A relatively unchangeable assessment was given to the development of infrastructure and a location of an establishment, indicating to a considerable impact of these factors on diversification of economic activity. Experts consider as important social factors in the desirable variant – knowledge, education, motivation and experience. As absolutely most important factors were mentioned social factors – knowledge and education.

For successful farming nowadays not only economic factors play an important role. More important than anybody would like to admit are social conditions. Addressing perspectives of agriculture as the sector of national economy, specialists representing the sector usually discuss the totality of economic conditions, statistical surveys also have been focusing on reflection of economic conditions but study results show that there is the necessity to explore and take account of social factors in order to develop a balanced and sustainable rural development policy in Latvia.

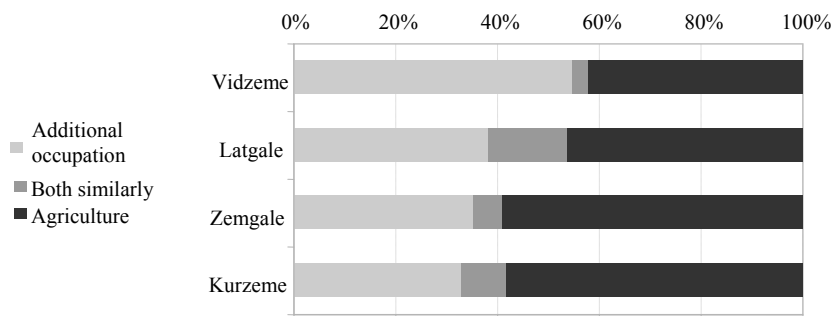
3.2. Assessment of economic diversification opportunities in Zemgale, Kurzeme, Vidzeme and Latgale regions

The aim of the inquiry carried out in the doctoral paper was clarification of opinion of business people on diversification opportunities of economic activities in Latvia's rural regions, identification of factors promoting and hindering diversification, clarification of particular rural problems and farming models the

most characteristic for regions. 437 completed questionnaires were collected in the period from 2004 to 2007.

The study object constitutes owners of rural holdings residing in rural territories who are engaged in agricultural production for market or own consumption and at the same time with a view to diversification and receiving additional income, have started or ready to start diversification of economic activity in any of the types indicated in the theoretical part. Results of the questionnaire show that a major part of holdings (57%) receives income from several scopes of activity.

Regional breakdown of income sources of rural holdings is shown in fig. 3.1.

Source: author's calculations using results of the questionnaire

Fig.3.1. Basic source of farm income in different regions

As shown in Fig. 3.1., major sources of income of rural holdings in Zemgale and Kurzeme are generated directly from agricultural production, less from diversification of economic activity. In Vidzeme region there is a different situation – 55% of rural holdings half of their income receive from diversification. This is a proof of a successful implementation of diversification. Though in Latgale there is the highest proportion of respondents – 15% who generate income equally from agricultural production and diversification.

One of the reasons why the most of respondents has started diversification is a possibility to seasonally level out a cash flow – to receive regular income throughout the year. This is possible if several income sources are available. This in particular is one of the most important advantages of diversification noted by 34% of respondents.

Analyzing what else holdings with an established type of the basic activity are doing, it can be concluded that diversification facilitates specialization of holdings in plant production. This is linked to impact of seasonality on gaining of income.

The inquired holdings are less involved in other types of farming parallel to animal production than parallel to plant production.

The doctoral paper identifies basic problems and advantages encountered in diversification. Respondents consider that a successful economic activity in rural area and the development of a holding is directly dependent on owner's experience, knowledge and his/her personal characteristics (38%). The totality of adequate personal characteristics in the process of diversification is mentioned as the most important condition both in the questionnaire and discussions of experts. This shows the increasing impact of social factors and particularly of education and motivation.

Inquiries and discussions of experts show that rural businesspeople understand and objectively assess the significance of diversification in supplementing the income of a holding and development of economic activity in rural areas. Results of discussion of expert group prove that more attention must be paid to education of rural population and motivation to achieve better results. Results of inquiries indicate the need for training and support for diversification of economic activity because only a knowledgeable, self-confident person is able to start something new or broaden the existing scope of activities without fear from a rapidly growing competition and changeable economic conditions.

As the major State support instruments for territorial development and lessening of differences the following aspects must be pointed out:

- development of human resources – education and qualification improvement;
- fostering of entrepreneurial environment in rural territories by applying tax exemptions;
- development of communication network – telecommunications and roads.

Data collected by inquiring the focus group and rural holdings show that diversification of economic activity is developing and in the future it will ensure about 70% of income, the role of traditional agriculture reducing by at least 30%.

4. ANALYTICAL ASSESSMENT OF THE USE OF LABOR AND LAND POTENTIAL

Chapter four of the doctoral paper is set out on 23 pages, data and calculations are shown in 26 tables, the text is supplemented by 1 figure.

According to the methodology provided in the theoretical part the necessary calculations have been carried out to clarify a possible effect of diversification of land use. Calculations are not carried out to evaluate diversification of the use of

capital because no scientifically reliable information is available about the content of capital, value and its use on rural holdings.

4.1. Potential effect from diversification of labor use in regions

Involvement in the public sector of agriculture is considered as an adequate and realistic diversification possibility for rural holdings. In this case the expected effect for rural holdings reaches less than LVL 2 per hour.

Calculations carried out in the doctoral paper show that the total number of hours subject to diversification on a rural holding in 2007 slightly exceeds 109 thousands. A higher number of hours to be diversified in relation to part-timers employed on rural holdings, is being observed in Latgale region – 38,4 thousands hours or 35,2% of the total sum in rural regions. In Pierīga and Vidzeme regions the number of hours requiring diversification is similar, respectively 17,3 and 17,6 thousands hours or 15,8% and 16,2% of the total number of missed working hours in regions.

In the doctoral paper a gross effect from diversification of the employment of part-timers on rural holdings is being determined, results are shown in Table 4.1.

Table 4.1

Gross effect of labor diversification employed on farm in 2007, using average wage method

Region	Missed working hours in agriculture (thsd.h)	Average gross wage (LVL)		Diversification coefficient	Gross effect from diversification (mio.LVL)
		per moth	per hour		
Pierīga	17 264	327	1.86	0.70	22.5
Vidzeme	17 624	271	1.54	0.55	14.9
Kurzeme	15 050	295	1.68	0.60	15.1
Zemgale	20 674	281	1.60	0.65	21.5
Latgale	38 440	245	1.39	0.50	26.8
Regions	109 051	349	1.98	x	100.7

Source: calculations by the author, using CSP data

Calculations in the Table 4.1. show, that opportunities to diversify the use of labor employed on rural holdings in replacement of qualified workers by workers with a lower qualification in private sector must be considered as insignificant, which can be used only by some holdings.

The gross effect from diversification of the use of part-timers on the level of households slightly exceeds LVL 100 million. The highest potential gross effect is

expected in Latgale region- LVL 26,8 million, Pierīga region – LVL 22,5 million and Zemgale region – LVL 21,5 million. The least gross effect is possible in Vidzeme region – LVL 14,9 million and Kurzeme region – LVL 15,1 million.

4.2. Potential effect of diversification of land use in regions

To determine the economic effect from diversification of land use the method of comparison of value added produced in the result of economic activity per land area unit is applied based on the sequence described in the theoretical part of the doctoral paper

Table 4.2.

Regional structure of added value produced in 2007

Index	Breakdown of value added by regions (%)					Rural regions
	Kurzeme	Latgale	Pierīga	Vidzeme	Zemgale	
Agriculture	12.60	19.26	11.93	24.09	32.11	100.00
Forestry	15.34	20.02	9.45	27.28	27.91	100.00
Industry and building	10.27	12.92	39.77	22.84	14.20	100.00
Sectors of services	12.50	17.26	36.31	18.92	15.01	100.00
Total	12.04	16.39	34.11	20.74	16.72	100.00

Source: calculations by the author using CSP data

As shown in Table 4.2., the highest proportion of value added produced in the sector of agriculture must be attributed to Zemgale region – 32,1% and Vidzeme region – 24,1% but the least – to Pierīga region – 11,9%.

A relatively larger part of value added obtained in forestry is related to Zemgale region and Vidzeme region respectively 27,9% and 27,3%. In this group the least ration is found in Pierīga region – only 9,5% and Kurzeme region – 15,3%.

A higher proportion of value added produced in industry and building sector is linked to economic activity in Pierīga region and Vidzeme region, respectively 39,8% and 22,8% but the least proportion – to Kurzeme region with 10,3% and Zemgale region with 14,2%. Regarding value added produced in services then a relatively larger part should be attributed to Pierīga region and Vidzeme region, respectively with 36,3% and 18,9%. The least proportion of value added in this group of economic activity is found in Kurzeme region – 12,5%.

From the point of view of alternative land use only in Pierīga and Kurzeme regions other land use types provide a higher value added as compared with agriculture. This means that in these regions an alternative land use is more beneficial for production of goods and provision of services. This can be explained by the effect created by nearness of big cities in the use of land.

5. CLUSTERS OF ECONOMIC ACTIVITY IN RURAL AREAS AND DIVERSIFICATION MODELS IN REGIONS

Chapter 5 of the doctoral paper is set out on 14 pages, data and calculations are shown in 11 tables, for explanation of the text 7 Figures are given.

Farming clusters in Zemgale, Kurzeme, Vidzeme and Latgale regions have been established using inquiry results. Models of diversification of economic activity in Zemgale, Kurzeme, Vidzeme and Latgale regions have been developed using inquiry and calculations from the previous chapters.

Farming clusters in Zemgale, Kurzeme, Vidzeme and Latgale regions

To visualize the most often used strategies of diversification it is necessary to reveal, which economic areas are characteristic for every region and, which are different. The paper holds analysis of clusters using Ward's method, which attempts to create clusters with a minimum dispersion inside of clusters. To analyze links of indicators the Squared Euclidean distance method is applied. Analyzing variants of clusters a decision is made to select 4 variants of clusters, which provide division into four different clusters.

Each cluster is characteristic for a certain model of economic activity.

Cluster 1 covers 15% of rural holdings and characterizes a relatively traditional farming model, combining two the most widely spread agricultural activities – plant and animal production. These holdings generate basic income from animal production and plant production but do not earn with other types of entrepreneurship.

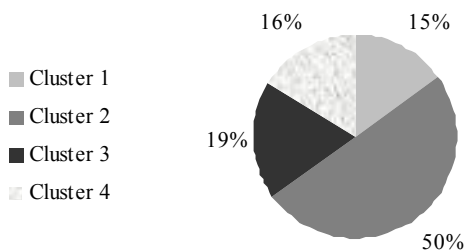
Cluster 2 is the largest of the clusters – it covers 50% of holdings and it is characteristic for diversification within holdings. These households (62%) generate basic income from plant production, supplemented by income from other types of activities – forestry (20%), traditional animal production (19%), non-traditional animal production (13%), services (14%), rural tourism (11%) or other types of activities.

Cluster 3 is characteristic for holdings, which generate basic income from wage as well as in addition from any of the most popular areas of agriculture – crop production

(45%) or animal production (43%). In total there are 19% of such holdings. Basically these are “townspeople in the countryside” or holdings which are engaged in agriculture as an additional hobby, additional source of income. These holdings also diversify their activity outside the holding.

Cluster 4 covers 16% of holdings and generates basic income from animal production. This does not mean that holdings are not engaged in another form of agricultural activity still basic income a holding sources exactly from animal production.

Structural division of clusters obtained in the result of the study is shown in Fig.5.1.

Source: calculations by the author based on inquiry results

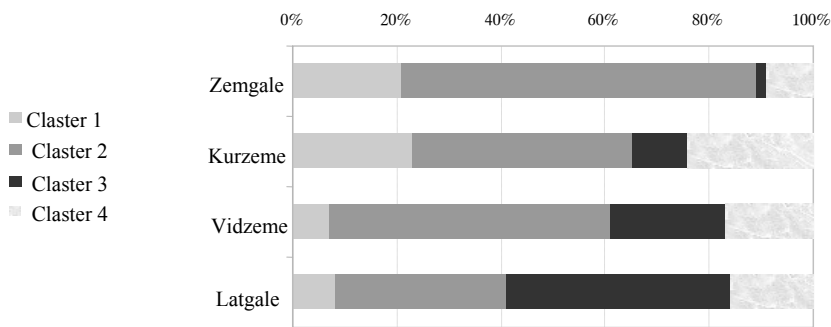
Fig.5.1. Structure of farming clusters

The grouping of statistical inquiry results carried out by means of cluster analysis reveals that farming diversification trends has the following forms of expression:

- holdings which diversify within the holding (cluster 2);
- holdings which diversify outside the holding (cluster 3).

In general the abovementioned forms are characteristic for diversification models the most suitable for Latvia’s circumstances. The two remaining clusters in general indicate whether a holding generates basic income from traditional animal production (cluster 4) or from crop production (cluster 1) however the holdings of these two clusters do not generate other significant income.

Regional representation of clusters in regional holdings is shown in Fig.5.2.

Source: calculations by the author based on inquiry results

Fig 5.2. Representation of clusters in regions

As shown in the breakdown of clusters in Fig.5.2, there are significant differences in representation of clusters in different Latvia's regions. In Zemgale representatives of cluster 2 are dominating and there are few representatives of cluster 4 or cluster 3. In Latgale the major part of holdings belong to cluster 3. The most of holdings belonging of cluster 2 are in Kurzeme. In this region a great number of cluster 1 holdings is situated. Significant differences in representation of clusters are found in different regions of Latvia. As shown in Fig.5.2, in Zemgale representatives of cluster 2 are dominating (68%) and very few of cluster 4 representatives (9%) or cluster 3 representatives (2%). In Latgale part of rural holdings belong to cluster 3 (43%). The most of cluster 2 holdings are located in Kurzeme – 24%. In this region there are also many cluster 1 holdings (23%). In Vidzeme cluster 2 and 3 representatives are dominating, respectively 54% and 23%.

Graphic models of diversification in Vidzeme, Zemgale, Kurzeme and Latgale regions

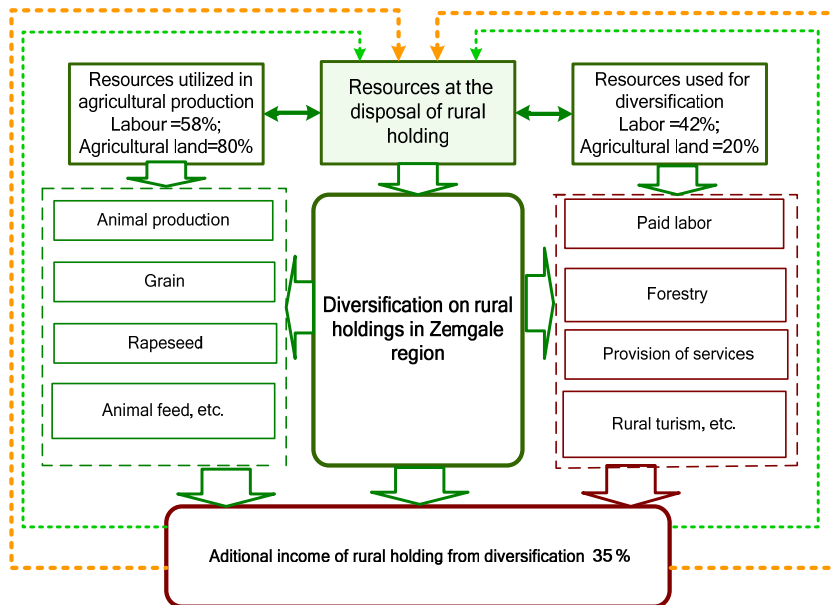
The model of diversification similar to other models is associated with certain assumptions. In the doctoral paper preparation of the model is based on the following sources:

- available statistical information;
- data of inquiries of rural businesspeople;
- assessment by experts.

In the development of the model and based on calculations carried out in Chapter 4 of the doctoral paper on a possible effect of the use of land and labor, an assumption has been made that all part-timers and full-timers employed in agricultural production work only half of the working time, agricultural land areas not used in agriculture and agricultural production can be used for other purposes

of economic activity, taking into account their location and qualitative composition. Based on these assumptions the division of the use of resources being at the disposal of a rural holding between agricultural production and diversification of economic activity is determined.

The diversification model on rural holdings in Zemgale region is shown in Fig.5.3.

Source: calculations by the author based on inquiry results

Fig.5.3. Graphic model of diversification on rural holdings in Zemgale region

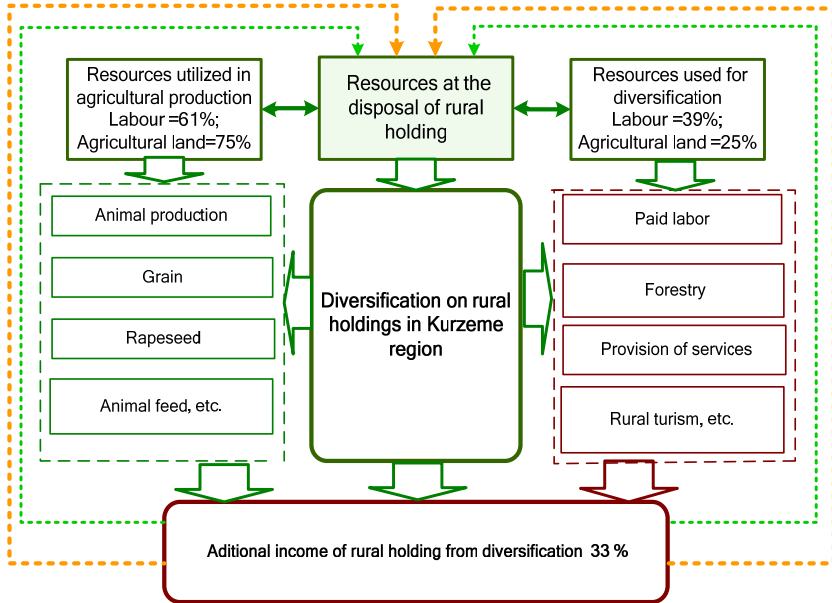
As shown in Fig.5.3.in Zemgale region rural holdings use 58% of labor and 80% of agricultural land in agricultural production that can be concluded from calculation given in Chapter 4. The index characterizing the use of agricultural land in Zemgale region is the highest among regions. The most of crop production holdings are situated here that is also proven by the most significant sectors of agriculture in this region – crop production and growing of rapeseed.

As shown in Fig.5.3.in Zemgale region rural holdings use 58% of labor and 80% of agricultural land in agricultural production that can be concluded from calculation given in Chapter 4. The index characterizing the use of agricultural land in Zemgale region is the highest among regions. The most of crop production

holdings are situated here that is also proven by the most significant sectors of agriculture in this region – crop production and growing of rapeseed.

As a result of economic activity additional income in Zemgale region is generated by 35% of holdings. As the most significant diversification types of economic activity based on inquiry results are provision of services using machinery at the disposal of a holding, rural tourism and forestry.

The diversification model on rural holdings in Kurzeme region is shown in Fig.5.4.

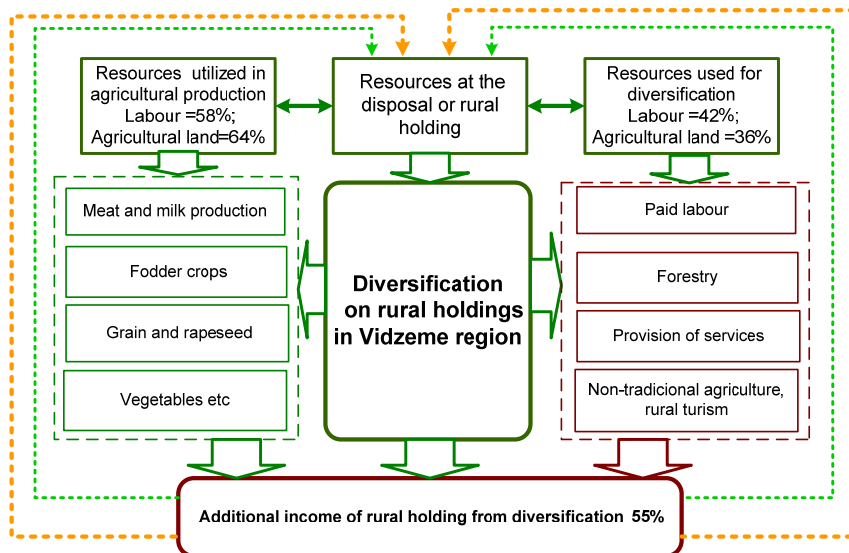
Source: calculations by the author based on inquiry results

Fig.5.4 Graphic model of diversification on rural holding in Kurzeme region

As shown in the graphic model of diversification on rural holdings in Kurzeme region (Fig.5.4.) in agricultural production 61% of labor and 75% of agricultural land is used according to calculations made in Chapter 4. In this region the highest proportion of labor is used in agricultural production than in other regions. This can be explained by a relatively high number rural holdings specialized in animal production. In Kurzeme region there is the second highest index of agricultural land use after Zemgale region. Here the most characteristic sectors of agriculture are milk and animal production and grain production.

In the result of economic activity additional income in Kurzeme region is generated by 33% of holdings that is the lowest index among regions and to a certain extent it can be explained by higher labor consumption and a closer link to agriculture of the basic sector – animal production. As the most important types of diversification based on inquiry results are paid labor, forestry and provision of services.

The model of diversification on rural holding in Vidzeme region is shown in Fig 5.5.

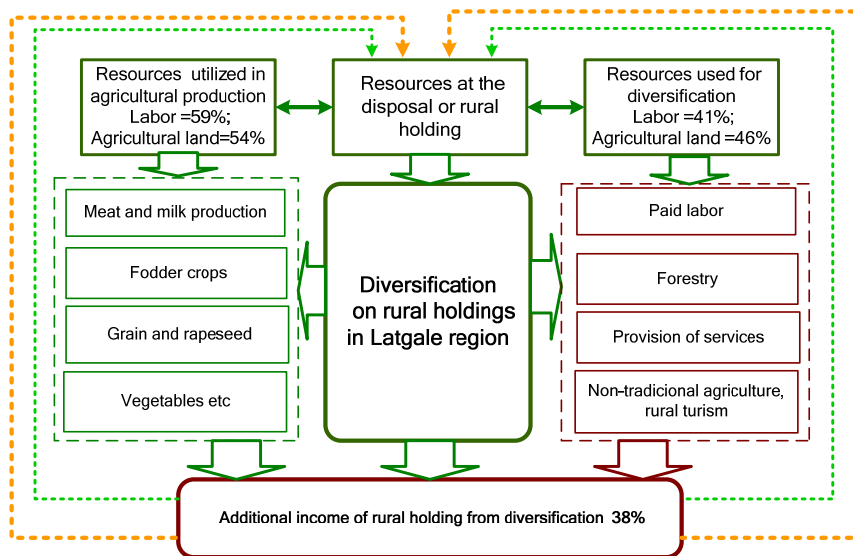
Source: calculations by the author based on inquiry result

Fig.5.5. Graphic model of diversification on rural holdings in Vidzeme region

As shown in the graphic model of diversification on rural holding in Vidzeme region in Fig. 5.5. in agricultural production 58% of labor and 64% of agricultural land area are used according to calculations made in Chapter 4. The region is characteristic for milk and meet production as well as growing of fodder crops.

There is the highest number of holdings generating additional income from economic activity – 55%. As the most important diversification types of economic activity based on inquiry results and similar to Kurzeme region are acknowledged paid labor, forestry and provision of services using machinery at the disposal of a holding.

The model of diversification on rural holding in Latgale region is shown in Fig 5.6.

Source: calculations by the author based on inquiry results

Fig.5.6. Graphic model of diversification on rural holdings in Latgale region

As shown in the graphic model of diversification on rural holding in Latgale region in Fig. 5.6. in agricultural production 59% of labor and 54% of agricultural land area are used according to calculations made in Chapter 4. The region is characteristic for one of the highest proportion of labor use among regions and the lowest proportion of agricultural land area. The region is characteristic for milk and meet production as well as growing of fodder crops.

Additional income in Latgale region is generated by 38% of inquired holdings. As the most important diversification types based on inquiry results are acknowledged paid labor /also pension/, forestry and non-traditional agriculture.

Comparing regional models of diversification it can be concluded that already now upon carrying out of diversification holdings are generating additional income starting from 33% in Kurzeme region and up to 55% in Vidzeme region. Based on analysis of employment it can be concluded that there are relatively big reserves of labor from 39% of the total number of employed in agriculture in Kurzeme region up to 42% in Zemgale and Vidzeme regions.

Taking into account the data of the analyzed use of agricultural land, it is still possible to improve the use of land in acquiring of additional income – in Zemgale and Kurzeme rural regions for diversification can be used 20-25% of agricultural land and in Vidzeme and Latgale more, respectively 36% and 46%.

FINAL CHAPTER

The doctoral paper proves a great importance of diversification with a view to improving of utilization efficiency of resources at the disposal of a rural holding, to enhance income and for the national economy on the whole. The results obtained considerably enrich the theoretical justification of diversification and the methodology of efficiency calculation of utilization of resources at the disposal of a rural holding. Research results prove the objective necessity for diversification to intensify economic activity in rural areas and enhancing of income of rural households.

There are possibilities disclosed in the doctoral paper to diversify economic activity in Latvia, taking into account the new Common Agricultural Policy of the European Union. The most significant problems limiting diversification have been identified in the doctoral paper as well as opportunities and advantages have been acknowledged in Vidzeme, Zemgale, Kurzeme and Latgale regions. There are calculation carried out concerning a possible effect from diversification of the use of land and labor at the disposal of a rural holding in Latvia's regions. The research and calculations resulted in establishment of farming clusters and diversification models of economic activity in Vidzeme, Zemgale, Kurzeme and Latgale regions.

Research results incorporated in the doctoral paper can be used in drawing up of the national policy for socio-economic development of the country, education of managers of rural holdings in production diversification issues as well as in operation of governmental institutions, which are dealing with implementation of rural and regional development policy and monitoring of these processes. Research results can be used in preparation of new study programs and supplementing of the existing programs regarding issues on the development of economic activity in rural areas. The results obtained can also be useful for agricultural advisory services and non-governmental organizations as well as other scientific research concerning activation of economic activity in rural areas. Theoretical aspects of diversification developed in the doctoral paper can be used in other sectors of national economy with a view to enhance utilization efficiency of resources at their disposal and to reduce unfavorable impact of changeable external factors on competitiveness of establishments engaged in these sectors.

Conclusions

1. Diversification and its impact on the development of a rural holding and the entire rural environment in Latvia has not yet been sufficiently explored by scientists. The established socio-economic differences in regional development are to a great extent associated with insufficient application by rural holdings in Latvia of production diversification experience collected by old EU Member States.
2. A higher concentration of resources and more possibilities to diversify economic activity are identified in Pierīga region but the least development potential is in Latgale region. Under the impact of national economic policy polarization of regional development is ongoing, it does not encourage diminishing of socio-economic differences among Latvia's regions.
3. The new Common Agricultural Policy of the European Union is considerably focusing on diversification in rural development. The U.K. experience explored in the paper shows that aid provided under the CAP has facilitated diversification in the U.K. by increasing the number of diversification types and the total volume on rural holdings.
4. Upon summarizing the theoretical information the author offers her own definition of diversification, which is adequate to Latvia's circumstances: *directions of economic activity, broadening of the number of products and outlets, starting production of new products or provision of services within or outside the sector of agriculture with a view to a more efficient utilization of resources at the disposal of a rural holding just as employment of family members outside a rural holding to obtain additional income.*
5. According to data of the State Statistical Bureau of Latvia in 2007 there were 8% of rural holdings from the total number of holdings, which generated additional income from diversification. The number of holdings generating additional income reduced more than twice as compared with 2001. The most significant sources of additional income in Latvia are forestry, contracts using own machinery and rural tourism. Zemgale region is the only region in Latvia where contrary to the general trend the number of rural holdings having sources of additional income is increasing. In this region there is one third of the total number of holdings generating additional income in the country.
6. Results of calculations, made in the doctoral paper, show that diversification of the use of labor is based on incomplete employment of labor at the disposal of a rural holding. Promoting the use of part-timers in other sectors

of national economy and/or on other rural holdings, the gross annual effect of LVL 100.7 million can be reached. The highest number of hours to be diversified in relation to part-timers employed on rural holdings is obvious in Latgale region – 35,2% of the total volume in rural regions.

7. Calculations show that one third of agricultural land areas is not used in agricultural production in Latvia. The highest proportion of agricultural land areas to be diversified is obvious in Latgale region of the total unused area of agricultural land in the country. A potential effect from diversification of land use in the country, using unused areas of agricultural land, could amount to LVL 89 million. From a viewpoint of alternative land use only in Pierīga and Kurzeme regions other land use types can yield a higher value added per area unit of land as compared with agriculture.
8. The choice of diversification variants in rural territories is influenced by different economic and social factors, significance of social factors is increasing in the development of diversification. The most important economic factors limiting economic activity are as follows: location of a rural holding, market access, financial availability, infrastructure and the major social factors: education, knowledge, motivation.
9. Based on inquiry of rural businesspeople and using analysis of clusters four clusters for diversification has been developed. Half of inquired holdings form the cluster, which is characteristic for major income from diversification in forestry sector, non-traditional agriculture, rural tourism and provision of services.
10. Diversification models in Latvia's regions developed in the study show that diversification of labor in regions are similar, larger land areas for diversification are used in Latgale and Vidzeme regions, in Zemgale and Kurzeme regions land is more suitable for agricultural production. Major income from diversification is obtained in Vidzeme region.

Proposals for Solving the Most Significant Problems

1. *The development of non-agricultural production is slowly ongoing in Latvia's rural territories thus it is not possible to find job on the spot and a qualified labor is flowing away, a low qualified labor – constitutes a high level of unemployment.*

Proposals to solve the problem (Ministry of Regional Development and Local Government):

- must improve the regional planning system and ensure compliance with requirements laid down by regulatory enactments upon setting up of regional development planning in a long-run and reducing a negative impact of external economic factors;
 - must amend regulatory enactments in relation to diminishing of socio-economic differences in regional development and facilitation of diversification of economic activity in rural areas;
 - must develop and implement the sectoral policy in a coordinated manner and align it with regional development priorities that would ensure a harmonized function of the national and EU regional development support instruments and a sustainable development of rural territories.
2. *In some regions a large part of rural population is employed part-time, receive a low salary not sufficient for today's needs.*

Proposals to solve the problem (The Cabinet of Ministers):

- draws up a long-term national policy for the development of entrepreneurship in rural regions, facilitating transfer of production from cities to rural territories;
- draws up a complex strategy for a sustainable rural development diminishing regional differences;
- draws up and implements a fiscal policy in rural regions that supports entrepreneurship with a view to increase the competitiveness of rural environment in the development of entrepreneurship and attraction of investments.

3. *The existing national support for diversification is insufficient and inefficient because governmental institutions are operating isolated from each other within the limits of their competence and possibilities, a uniform approach on the national level is lacking.*

Proposals to solve the problem:

- Ministry of Regional Development and Local Government in cooperation with other Ministries and governmental institutions must identify and evaluate possibilities for diversification and the necessary support in Latvia's regions, undertaking coordination of tasks to be executed.
 - Central Bureau of Statistics must provide the necessary information on regional development issues.
4. *Upon increasing in significance of social factors in the development of diversification no adequate basis for improvement of educational system for rural population is ensured.*

Proposals to solve the problem:

- The Ministry of Education must improve the existing educational system, making a qualitative education available for Latvia's rural population;
 - The Latvian Agricultural University must develop possibilities for life-long learning in rural regions by bringing the training nearer to the place of residence of rural entrepreneurs;
 - Ministry of Regional Development and Local Government must broaden the scope of information and ensure its availability for rural population on topical issues of diversification of economic activity (opportunities, problems, training, etc.)
 - Ministry of Regional Development and Local Government must involve professional advisors for assessment of entrepreneurial opportunities and support for start-up from self-governments.
5. There is insufficient information on diversification of economic activities in regions; there is a lack of a uniform regional division in the country.

Proposals to solve the problem:

- Central Bureau of Statistics must ensure collection of the necessary information
- Ministry of Regional Development and Local Government must draw up the methodology for a uniform regional division.